

ÇALIŞMA RAPORU

**TÜRKİYE DOMATES ALT SEKTÖR
ANALİZİ**

Dr. Gülşen KESKİN

Cihan NAZLI

Seda ELÇİ

Tijen ÖZÜDOĞRU

Olga Vander VALK

Temmuz 2007
ANKARA

1. GİRİŞ

Çalışmanın yaklaşımı ve altyapısı

Bu çalışmanın ana amacı, Türkiye’de domates alt sektörünün durumunu belirlemek ve performansını tahmin etmektir. Rapor bu amaçla, Türk domates alt sektörünün rekabet edebilirliğinin gelişmesindeki ana kısıtları ve rekabet düzeyini belirlemek üzere konuyu değerlendirmektedir.

Rapor,

- Üretim, tüketim ve ticaret, verim, fiyat, kapasite kullanımı ile ilgili trendleri kapsayan ikincil verilere dayanılarak yapılmış bir alt sektör tanımı ve gıda zinciri içerisindeki bağlantıların tanımı,
- Domates alt sektöründeki temel faaliyetleri göstermek ve sektörün gelişebilmesine yön gösterecek vaka çalışmalarını kullanarak birincil veri toplanması,
- Sektörün gelişmesini ve rekabet edebilirliğini kısıtlayan engellerin belirlenmesi konularını içermektedir.

Raporun içeriği şöyledir: Birinci bölümde giriş yer almaktadır. İkinci bölümde, sektörün genel durumunun değerlendirilmesi yapılmakta, üçüncü bölüm üretim değerini, dördüncü bölüm pazarlama kanalını tanıtmaktadır. Beşinci ve altıncı bölümlerde ise sektör analizi, rekabet analizi konularında bilgi verilmektedir. Bu analizlere dayanarak, sektörün zayıf ve güçlü yanları ile sektöre özgü olası fırsatlar ve tehditlerin belirlendiği SWOT analizi son bölümde yer almaktadır.

2. SEKTÖRÜN GENEL DURUMU

Türkiye, dünya sebze üretiminin %3'ünü üreten ve ekolojik koşulları nedeniyle dünyada üretilen birçok sebze çeşidinin yetiştirildiği önemli ülkelerden biridir. 2005 yılı verilerine göre; Türkiye, dünya karpuz ve hıyar üretiminde ikinci; domates, patlıcan ve yeşil biber üretiminde üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'de toplam işlenen alanların %3'ünde sebze yetiştirilmekte ve üretimin %2'si ihraç edilmektedir (Keskin ve Çakaryıldırım 2005; www.fao.org).

Türkiye'de sebze üretiminde açıkta üretimin yanı sıra örtüaltı üretim de uygun ekolojik koşullar nedeniyle önemlidir. Toplam örtüaltı yetiştiriciliğin %96'sını sebze, %4'ini ise, meyve ve süs bitkileri yetiştiriciliği oluşturmaktadır (Anonim 2007). Örtüaltı üretimde domates, hıyar, biber, patlıcan, kavun, karpuz ve kabak en çok yetiştirilen sebzelerdir. Seraların yaklaşık yarısına yakınında ise, domates yetiştirilmektedir. Örtüaltında sebze yetiştiriciliği ürünlerin tarlada yetiştirildiği dönemler dışında yoğunlaşması nedeni ile karlı bir faaliyettir. Bununla birlikte, özellikle serada üretimin yüksek maliyetli olması ve teknik bilgiye dayalı üretim yapılması zorunluluğu ile daha fazla bilgi ve sermaye gerektiren bir yetiştirme sistemi olması, seracılığın iklimin daha uygun olduğu Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin toplam sebze üretim miktarının yıllara göre değişmekle birlikte %36-40'ini ve son yıllarda toplam sebze ihracatının yaklaşık %50'sini domates oluşturmaktadır. Gıda sanayi içinde en fazla işlenen sebzelerin başında gelen domates, meyve ve sebze işleme sanayinde ve bu sanayinin tüm alt dallarında hammadde olarak kullanılmaktadır. Bunlar; meyve ve sebze konserveleri sanayi, salça sanayi, meyve suyu sanayi, dondurulmuş meyve ve sebze sanayi, kurutulmuş sebze ve meyve sanayidir (Keskin ve Gül 2004). Ancak, Türkiye beslenme alışkanlığında taze tüketimin ve ev yapımı ürünlerin tercih edilmesi nedeniyle işlenmiş sanayi ürünleri üreten işletmeler genellikle ihracata yönelik faaliyet göstermektedirler (Keskin ve Çakaryıldırım 2003).

Türkiye, uygun ekolojik koşulları, taze sebze tüketme alışkanlığı, genç nüfusunun fazlalığı ve hızlı nüfus artışı ile yüksek iç tüketim nedeniyle iç dinamikleri yüksek bir ülkedir. Ancak, üretimde karşılaşılan yapısal sorunlar, örgütlenmede yetersizlikler, iyi tarım uygulamalarının (ITU) yaygınlaştırılmasının gerekliliği, sebzede pazarlama kanallarının karmaşıklığı, üretici gelirlerinin düşüklüğü, üretimden tüketime kayıpların fazlalığı ve potansiyeli yüksek olmasına karşın düşük dış ticaret payı ile bazı önemli sorunlara da sahiptir.

Özellikle Dünya'da son yıllarda gıda maddelerinin güvenliğine ilişkin yaşanan sorunlar, artık günümüzde çok önemli hale gelmiştir. Bu nedenle sadece üretim yapmak değil istenilen kalite ve standartta üretmek ve izlenebilirliği mümkün hale getirmek zorunlu olmuştur. Türkiye gerek AB'ne uyum süreci gerekse uluslararası gelişmeler ışığında ITU'ları ve gıda güvenliği konusunda gerekli duyarlılığı göstererek yasal düzenlemelere gitmiştir. Ancak, uygulamaların yaygınlaşması konusunda diğer ülkeler de olduğu gibi zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Zira izlenebilirlikte olduğu gibi bir çok uygulama AB ülkeleri için de oldukça yenidir.

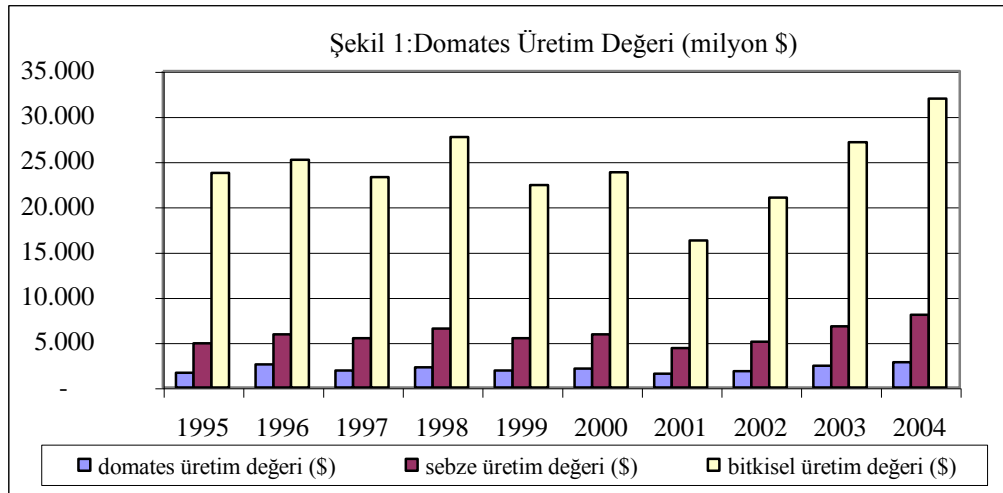
3. ÜRETİM DEĞERİ

Tablo1’de görüldüğü gibi domatesin üretim değeri 2004 yılında 2,7 milyar dolardır. Sebze üretim değerinin yaklaşık %35 i domates üretiminden kaynaklanmaktadır. Bitkisel üretimin ise yıllara göre değişmekle birlikte %6,8 ile %10,1’ini domates üretim değeri oluşturmaktadır. 10 yıl içerisinde bitkisel üretim değerinde domatesin payı yaklaşık %2 artış göstermiştir.

Tablo 1: Domates Üretim Değeri ve Bitkisel Üretimdeki Payı (\$; %)

Üretim Değeri	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Domates (1)	1.624	2.555	1.878	2.247	1.892	2.088	1.528	1.811	2.413	2.787
Sebze (2)	4.874	5.878	5.465	6.522	5.463	5.863	4.343	5.060	6.769	8.036
(1/2)%	33,3	43,5	34,4	34,5	34,6	35,6	35,2	35,8	35,6	34,7
Bitkisel üretim (3)	23.722	25.194	23.258	27.707	22.391	23.807	16.257	20.995	27.132	31.962
(1/3)%	6,8	10,1	8,1	8,1	8,4	8,8	9,4	8,6	8,9	8,7

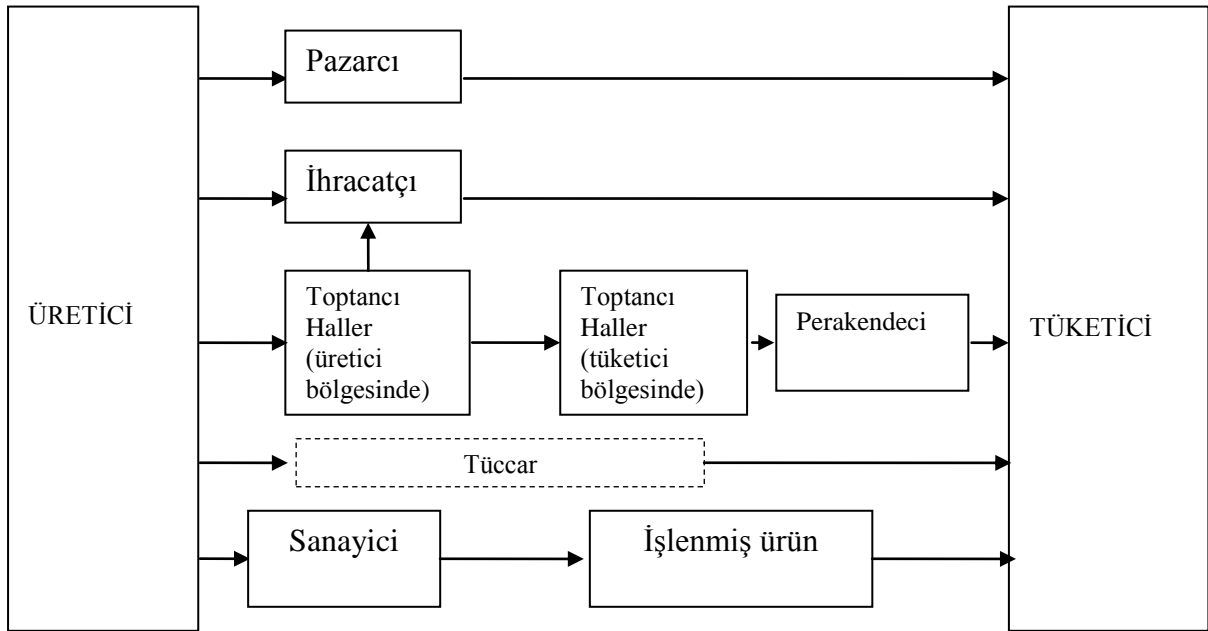
Kaynak: TÜİK

4. PAZARLAMA KANALI

Yaş meyve sebze pazarlamasında birçok faktörün yanı sıra haller ve buralarda görev yapan komisyoncular önemli bir role sahiptirler. Sanayide işlenen miktar yıllara göre değişmekle birlikte yaklaşık 2 milyon ton (%15-20) civarında olmakta, ihracat ise 250 bin ton gibi düşük düzeylerde gerçekleşmektedir. Ancak üretimden tüketiciye kadar oluşan kayıpların yüksekliği de dikkate alındığında son 10 yıllık süreçte 4-6 ton taze domatesin iç pazarda tüketiciye sunulduğu görülmektedir. Bu miktarın ne kadarının direk tüketiciye gittiği bilinmemekle birlikte üretici tarafından yapılan satışların az olduğu dikkate alındığında önemsiz düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. İç pazardaki satışların büyük kısmı hallerdeki komisyoncular ile tüccar-komisyoncu denilen kişiler tarafından pazarlandığı belirtilebilir. Ancak, pazarlama kanalının uzunluğu, sebzelerin kolay bozulabilir ürünler olması, direk herhangi bir işleme tabi olmaksızın tüketilebilmesi ve üretici örgütleri gibi pazarlama organizasyonlarının da etkin olmaması üreticiden tüketime kadar olan süreçte pazarlama yapısında diğer ürünlere göre daha karmaşık bir yapıya neden olmaktadır.

Şekil 2: Pazarlama Kanalı

Türkiye Sebze Meyve Komisyoncuları Federasyonu (TÜSEMKOM)

TÜSEMKOM toptancı hallerdeki sebze ve meyve komisyoncuları tarafından kurulan derneklerin 2002 yılında bir araya gelmesiyle kurulmuştur. TÜSEMKOM ile yapılan görüşmede elde edilen bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Toptancı haller yaş meyve sebze pazarlama zincirinde bir nevi borsa gibi çalışmaktadır. Toptancı hallerde üretici birlikleri ve komisyoncular ile tüccarlar faaliyette bulunmaktadır. Üreticilerin imkanlarının sınırlılığında ve üretici birliklerinin de henüz yeterli düzeyde altyapı ve organizasyonlarını tamamlayamamalarından toptancı hallerinde en etkin çalışma “Hal Komisyoncuları” tarafından gerçekleştirilmektedir. Yaş meyve sebzenin tüketim bölgelerine ve alıcı gruplarına pazarlanması büyük ölçüde hallerdeki komisyoncular tarafından yapılmaktadır.

Yaş meyve sebze pazarlamasını düzenleyen Haller Kanununa göre komisyoncular yaptıkları pazarlama hizmeti karşılığında %8 oranında komisyon almaktadırlar. TÜSEMKOM’a göre son üç yılda hallere giren ürün oranı %25’dir. Komisyoncuların ise hallerde pazarlanan ürünün %90’ını pazarladıkları ifade edilmektedir.

Toptancı hallerde komisyoncular tarafından pazarlanan ürünlerin %50’sinin pazarlarda satıldığı belirtilmiştir. Komisyoncuların perakende sektöründeki payları da yaklaşık %25’dir. Buradan geri kalan kısmın ihracata ve sanayiye hammadde teminine gittiği anlaşılmaktadır. Komisyoncuların büyük çoğunluğu aynı zamanda üreticidir ve hem kendi mallarını hem de kiradıkları alanlarda ürettikleri malları satmaktadırlar. Komisyoncuların büyük bölümü üreticiler ile anlaşmalı olarak ürünleri pazarlamaktadırlar.

AB’ne üyeliğin sektörü olumlu etkileyerek kalite, standartlar, izlenebilirlik, üreticinin örgütlenmesi ve üretici birliklerinin altyapılarının da tamamlanmasıyla katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Yaş Meyve-Sebze Pazarında Bazı Önemli Değişiklikler (Koç, 2006)

- Özellikle 1990'lı yılların sonlarına doğru büyük kentlerdeki toptancı hallerinde faaliyet gösteren birçok komisyoncu Antalya, Mersin vb. üretim bölgelerine geldi,
- Bir çok komisyoncu kredi, danışmalık, taşıma hizmeti vs. ile üretici düzeyinde arzı organize etmeye başladı,
- Komisyoncular kalite ve sağlık standartları ile daha fazla ilgilenmeye başladı,
- İthalatçı ülkelerin ürün kalite ve sağlık garantisi talebi iç piyasayı da etkiliyor,
- Bölgeler arası ticarete kayma oldu. Örneğin daha önce Ankara, Ege, Marmara bölgesine ürün gönderen Mersin Hali son yıllarda ağırlıklı olarak Doğu ve Güney Doğu illerine ürün göndermeye başladı.
- Süpermarket zincirleri kendi tedarik birimlerini oluşturdular veya bir veya bir kaç toptancı (uzmanlaşmış) ile çalışıyorlar.
- Süpermarketler büyük üretici ve kooperatifler ile doğrudan ilişki kuruyorlar (Örneğin; Metro),
- Özellikle sebze ve meyve üretim bölgelerinde ilçe ve kasabalarda Toptancı Hal sayısında hızlı artış oldu,
- Pazarcılar üretim bölgelerinden kendileri ürün almaya ve nakletmeye başladılar,
- Üretici ve perakende fiyatlar arasındaki marjın büyüklüğünden şikayet arttı,
- Sektöre büyük aktörler toptan satış yapmaya başladı (Metro Gros Market, Unifrutti),
- Artan sayıda komisyoncu üretim yapmaya başladı,
- Pazarlama kanalı çok kompleks duruma geldi ve her kesimden farklı değişim talepleri geliyor.

5. SEKTÖR ANALİZİ

5.1 Domates İşleme Sanayinin Yapısı

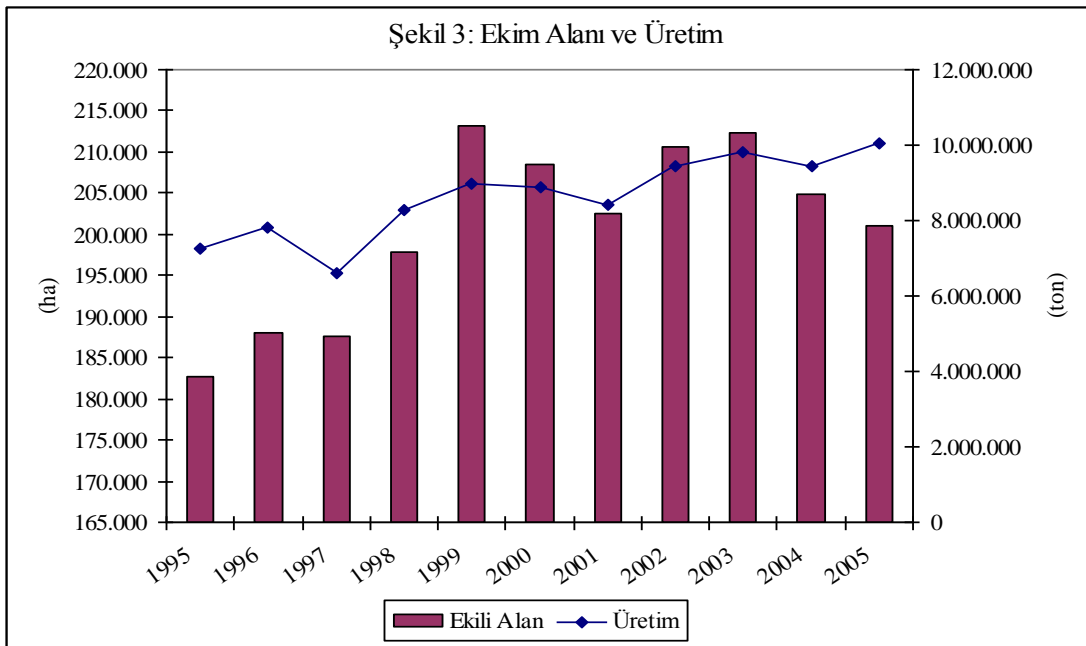
Sanayi tipi domates üretimi hammaddeye yakınlık nedeniyle Marmara ve Ege Bölgeleri yoğunlaşmıştır. Üretilen domatesin yıllık ortalama %15 ile %20'si sanayide işlenmektedir. Her yıl sanayide işlenen domatesin %80-90'ı ise salça sanayinde kullanılmaktadır. Günümüzde yaklaşık 100 işletme ve tesiste konserve sanayinin diğer ürünlerinin yanı sıra ağırlıklı olarak domates salçası üretilmektedir.

Türkiye'de domates özel sektör tarafından kurulan fabrika ve işletmelerde sanayi üretimine dönüşmektedir. İmalat sanayi işyeri sayıları ve üretim miktarları 10 kişiden fazla istihdamın olduğu işletmeler için istatistik olarak ifade edilmektedir. Ancak bu işletmeler toplam üretimin büyük kısmını kapsamaktadır. Domates salçası üretiminin 2004 yılında yaklaşık %75'i 11 firma, 2005 yılında ise %67'si 13 firma tarafından üretilmiştir. Sanayi işletmeleri genel olarak ileri ülkeler düzeyinde ve modern tesislerden oluşmaktadır. Ancak, imalathane düzeyinde üretim yapan işletmeler de mevcuttur.

Domates işleme sanayi ihracata yönelik bir yapıya sahiptir. Nitekim üretilen salçanın yaklaşık %50'si kurutulmuş domatesin %90-95'i ihraç edilmektedir. Son yıllarda yüksek katma değer yaratması ve yurt dışından talep olması nedeniyle kurutulmuş domates üretimi 100 bin ton domates eşdeğerini aşmıştır.

5.2 Üretim, Tüketim ve Ticaret

Arz ve kullanım denge tablosunda üretim, tüketim ve domates ticareti verilmiştir (Tablo 2). 1995–2005 yılları arasında taze üretimde 2,6 milyon ton artış, ihracatta ise yaklaşık 130 bin tonluk bir artış olmuştur. İthalat ise tüm yıllarda önemsiz düzeydedir. Üretim artışı ihracattan ziyade iç tüketime gitmiştir. Üretimdeki kayıp yaklaşık %15 ile dünya ortalamasının üzerindedir.

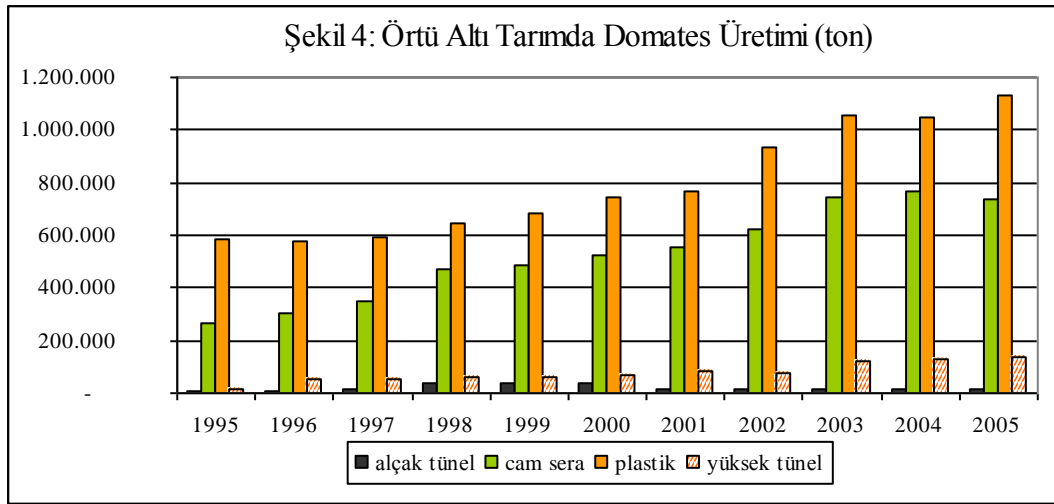

Kaynak: TÜİK

5.2.1 Üretim

Tablo 2 ekim alanı ve üretimde yıllara göre dalgalanma olduğunu göstermekle birlikte, 10 yıllık süreçte toplam üretim yaklaşık 3 milyon ton (%39) ve ekim alanı 18 bin hektar (%10) artmıştır. Üretimdeki artışta verimdeki ve örtü altında üretimdeki artış etkili olmuştur. Zira örtü altı alanda üretim 1995 yılında 873.878 ton iken %132 oranında artarak 2005 yılında 2.023.888 ton olmuştur. Aynı yıllarda açıkta üretimdeki artış ise sadece %39'dur. Hektara verim de açıkta üretimde %19, örtü altında %20 artmıştır. 2005 yılında 10 milyon ton üretimin %17,5'u sanayi domatesi ve %20'si örtü altı üretimidir.

1995 yılında 91.634 dekar alanda örtü altı domates yetiştiriciliği yapılırken, 2005 yılında bu miktar %52 artışla 176.119 dekara çıkmıştır. Örtü altında domates yetiştiriciliğinde plastik sera önemini korumaktadır. Örtü altı ekim alanlarının 1995 yılında %26'sı cam sera, %70'i plastik sera iken 2005 yılında %30'u cam sera ve %63'u plastik seradır. Aynı yıllardaki üretim cam serada %30'dan %36'ya çıkmış, plastik sera üretimi ise %67'den %56'ya düşmesine karşın önemini korumuştur.

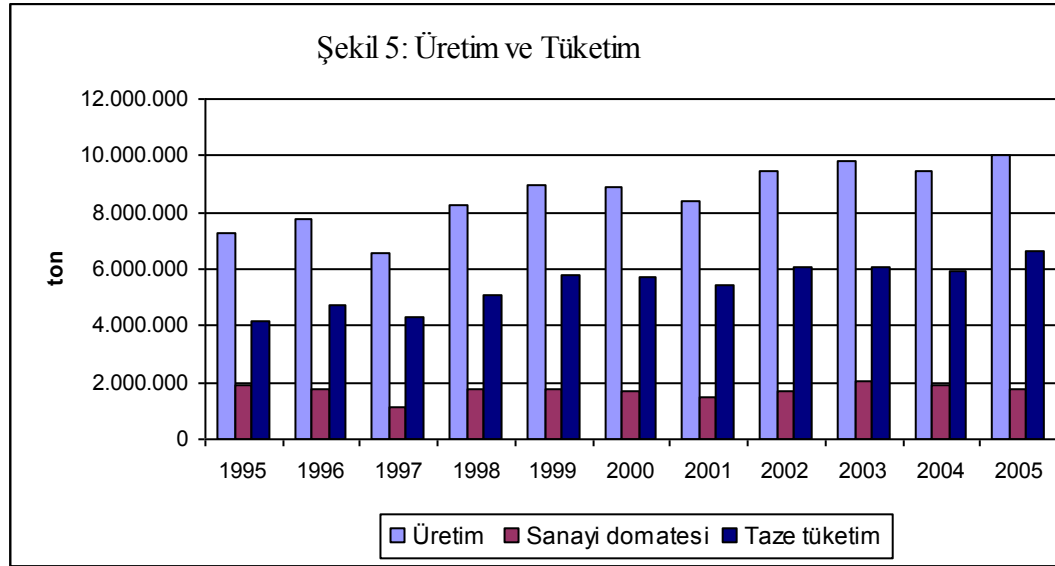

Kaynak: TÜİK

Tablo 2: Domates Arz ve Talebi

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ekim Alanı (ha)	182.699	188.082	187.625	197.888	213.255	208.410	202.468	210.630	212.285	204.889	201.116
Verim (kg/ha)	39,7	41,5	35,2	41,9	42,0	42,7	41,6	44,9	46,3	46,1	50,0
Üretim (ton)	7.250.000	7.800.000	6.600.000	8.290.000	8.956.000	8.890.000	8.425.000	9.450.000	9.820.000	9.440.000	10.050.000
Sanayi domatesi (ton)	1.920.000	1.775.000	1.145.000	1.790.000	1.750.000	1.700.000	1.500.000	1.700.000	2.050.000	1.889.754	1.750.000
Kayıp (15%)	1.087.500	1.170.000	990.000	1.243.500	1.343.400	1.333.500	1.263.750	1.417.500	1.473.000	1.416.000	1.449.312
Net taze üretim (ton)	4.242.500	4.855.000	4.465.000	5.256.500	5.862.600	5.856.500	5.661.250	6.332.500	6.297.000	6.134.246	6.850.688
İthalat (ton)	0	93	30	82	67	-	55	74	11	40	40
Taze tüketim (ton)	4.143.973	4.735.956	4.324.190	5.112.688	5.762.648	5.736.601	5.470.537	6.079.085	6.068.234	5.898.922	6.615.364
İhracat (ton)	98.527	119.137	140.840	143.894	100.019	119.899	190.768	253.489	228.777	235.364	235.364

Kaynak: TÜİK, FAO, USDA ve DPT verileri kullanılarak TEAE tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK

Domates Üretim Yapısı

Üretim yapısı

Domates üretimi açıkta ve örtü altında olmak üzere iki farklı üretim yapısına sahiptir. Açıkta üretim, sözleşmeli ve sözleşmesiz olmak üzere farklılık göstermektedir. Sözleşmesiz yapılan üretim çoğunlukla sofralık olarak tüketilmekte olup sözleşmeli üretim ise Ege ve Marmara Bölgelerinde özellikle imalat sanayine hammadde temini için önemli olmaktadır. Bunların dışında özellikle gıda güvenliği konusunda son yıllarda yaşanan sorunların organik ürünlere olan talebi artırması ile organik üretim yapan işletmeler de Ege bölgesinde yoğunlaşmaktadır. İzmir, Bursa, Balıkesir, Aydın, Manisa organik domates üreten önemli illerdir (www.tugem.gov.tr).

Türkiye'nin organik meyve sebze üretimi ihracata yöneliktir. 2001 yılı verilerine göre organik domates yetiştiren işletmelerin sayısı organik tarım yapan toplam işletme sayısının yaklaşık %9'dur (www.soel.de). İhracatın büyük kısmı ise AB ve ABD'ne yapılmaktadır.

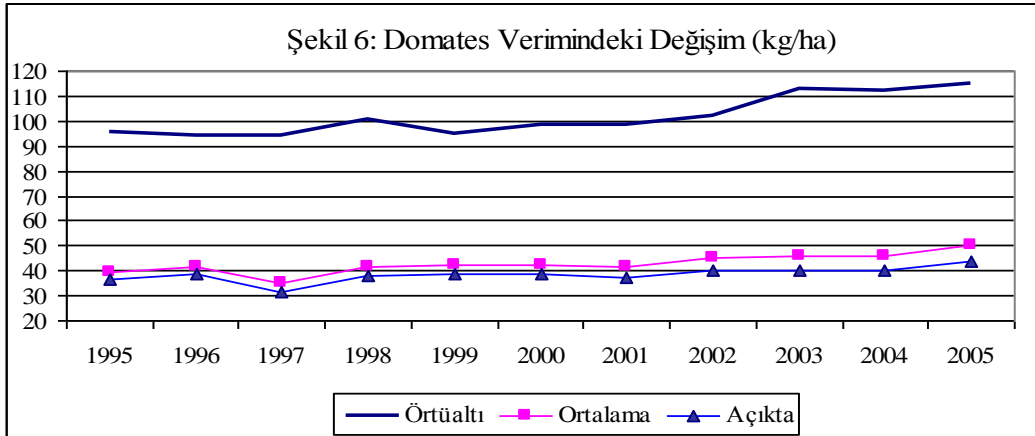
Örtü altında üretim

Akdeniz bölgesinde ve özellikle Antalya ve Mersin illerinde yoğunlaşmıştır. Örtü altında üretim açıkta üretimin yapılamadığı dönemlerde yoğunlaşmakta ve sofralık tüketim için yapılmaktadır. Örtü altı üretimde 4 farklı sistem kullanılmaktadır: Bunlar;

- Plastik sera
- Cam sera
- Alçak tünel
- Yüksek tüneldir.

Plastik serada yapılan üretim sürekli artmaktadır. Bu artıştaki önemli etkenler plastik seraların daha ucuz, modern ve kullanışlı olması olarak ifade edilmektedir. Aile işletmelerinden ticari işletmelere doğru bir yönelim olması nedeniyle yeni yapılan ticari seralar İsrail tipi plastik seralardan oluşmaktadır. Topraksız üretimin de plastik seralarda yapıyor olması ve bundaki artış da plastik seradaki üretimi artırmaktadır.

Ayrıca, örtüaltı yetiştiriciliğinde üretimin planlanması, geliştirilmesi, pazarlanması ve gıda güvenlik zinciri içinde kaliteli üretimin tüketiciye ulaştırılması aşamasında kontrollü üretimi geliştirmek amacıyla 2003 yılında Kontrollü Örtüaltı Üretiminin Uygulamasına İlişkin Yönetmelik yürürlüğe girmiştir.

Kaynak: TÜİK

Örtü Altında Domates Yetiştiren Çiftçilerle Antalya’da Yapılan Görüşmeler*Üretim*

Örtü altında domates üretimi tek ve çift ekim olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Tek üründe bir yıl içerisinde aynı serada bir defa ürün yetiştirilmektedir. Çift üründe ise Ağustos/Eylül ve Ocak ayında başlamak üzere aynı serada iki kez ürün yetiştirmektedir. Cam ve plastik seralarda üretim yapılan alanlar genellikle 1-6 dekar ve hektara verim 140 ile 200 ton arasında değişmektedir. Üretimin süresi ise Haziran/Temmuz ayına kadar devam edebilmektedir. Isıtmada kömür ve odun kullanıldığı belirtilmektedir. Son yıllarda Çin kömürü kullanıldığı ve bunun düşük kalorili olması nedeniyle de istenen düzeyde verim alınmasında bir sorun olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Çift ekimde arz fazlalığı nedeniyle pazarlama ve ihracatta sorun yaşandığı çiftçilerle yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir.

Pazarlama

Üreticiler pazara veya markete ürün götürmemekte, komisyoncular ürünleri üreticiler adına satmaktadır. Komisyoncu ürünleri kalitelerine göre ayırmakta ve birinci kalite ürünler ihracatçılar tarafından satılmakta, ikinci kalite ürünler ise yurt içinde pazara sunulmaktadır. Çiftçilerin bazıları ise üretimini doğrudan ihracata yönlendirmek istediğini ama yüksek risk almamak nedeniyle komisyoncuya sattığını belirtmektedir. Ayrıca üretici birliklerinin etkin olmaması nedeniyle de doğrudan ürün ihraç edilemediği söylenmektedir. Komisyoncuya mal satanların bazıları da fide, ilaç, gübre gibi bazı girdilerin komisyoncu tarafından sağlanması nedeniyle zorunlu olarak ürününü komisyoncuya sattığını belirtmiştir.

Üretici birlikleri

Üreticiler birliklerin etkin ve başarılı çalışmadığını düşünmektedirler. Ürünlerini birlikler aracılığıyla satmak istemelerine karşın, genel olarak şimdiye kadar yapılan çalışmaların başarısız olması, altyapılarının eksik olması ve birliklerin yanlış yönlendirildiğini düşünmeleri nedeniyle olumlu görmemektedirler.

AB’ne bakış

Örtü altında domates üreten çiftçiler AB’ne üyeliğin kendi satışlarını/ihracatlarını ve ürün fiyatlarını artıracaklarını ve bu nedenle de üyeliğin kendileri için olumlu olacağını düşünmektedirler. Örtü altında üretim artışının yanı sıra kalitede de olumlu etkilerin olacağını öngörmektedirler.

Danışmanlık Hizmetleri

Üreticiler ilaç bayilerinden danışmanlık hizmeti aldıklarını ancak teknik bilgisi yeterli profesyonel bir danışmanlık sistemi ile bu hizmetlerin alınmasının daha iyi olacağını söylemektedirler.

Tablo 3’de Türkiye’nin domates salçası arz talep denge tablosu verilmiştir. Taze domateste olduğu gibi ithalat önemsiz düzeydedir. Türkiye’de domates salçası üretimi için piyasa yılı Eylül ayında başlamakta ve bir sonraki senenin Ağustos sonunda tamamlanmaktadır. 2000–2005 yılları arasındaki piyasa dönemlerinde yıllık

üretimin yaklaşık %47-55'i ihraç edilmiştir. Domates yüksek oranda su içermesi nedeniyle depolanmaya uygun bir ürün olmadığı için üretimden hemen sonra işlenmek zorundadır. İşleme sanayinde bu nedenle kampanya dönemi kapasite kullanım oranları %50'ler düzeyindedir.

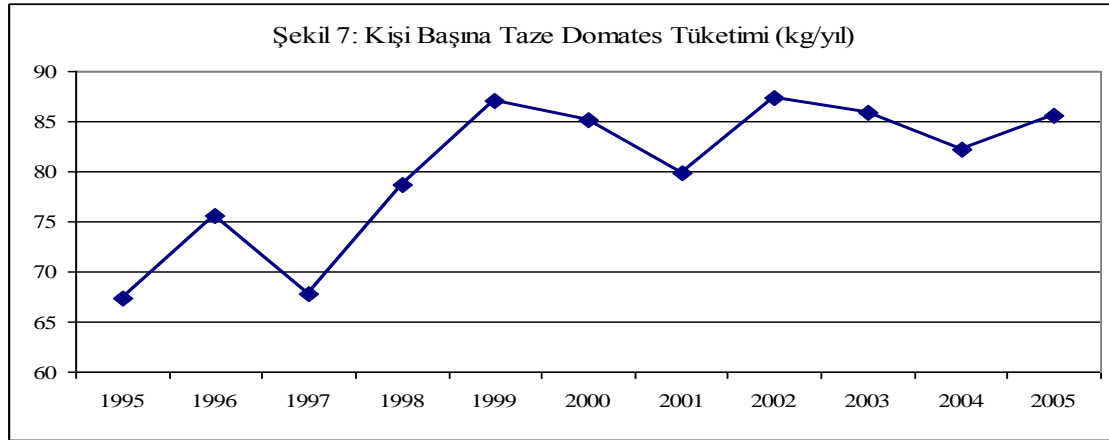
Tablo 3. Türkiye Domates Salçası Arz ve Talebi (ton)

	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Sanayi Domatesi	1.700.000	1.500.000	1.700.000	2.050.000	1.889.754
Salçaya işlenen	1.560.000	1.440.000	1.590.000	1.920.000	1.620.000
Üretim	260.000	240.000	265.000	320.000	270.000
İthalat	2.040	721	242	569	695
Başlangıç stoğu		3.121	5.290	4.369	40.810
İhracat	129.054	113.454	143.347	177.028	167.691
Yurt içi kullanım	108.000	125.098	122.816	107.100	118.814
Bitiş stoğu	3.121	5.290	4.369	40.810	25.000
Stok kullanım oranı	-	2,22	1,64	14,36	8,73

Kaynak: TÜİK, FAO, USDA ve DPT verileri kullanılarak TEAE tarafından hesaplanmıştır.

5.2.2 Tüketim

Türkiye’de kişi başı taze domates tüketimi yıllar itibariyle artış göstermektedir. Şekil 7’de Türkiye’de kişi başına düşen yıllık taze domates tüketimi görülmektedir. 1995 yılında 67 kg olan taze domates tüketimi, 2005 yılında 86 kg’a ulaşmıştır. Tüketim 1997, 2001 ve 2004 yıllarında üretimdeki düşüşe bağlı olarak düşüş göstermiştir.

Kaynak: TEAE

5.2.3 İhracat

Şekil 8’de Türkiye’nin 1998–2004 dönemine ait, taze domates ihracat değerleri verilmiştir. Türkiye yıllık ortalama 200 – 250 bin ton domates ihracatı ile İspanya, Meksika ve Hollanda’dan sonra dördüncü önemli ihracat yapan ülkedir.

1998 yılında 57 milyon \$ olan yıllık domates ihracat değeri, 1999 yılından itibaren düzenli bir artış kaydetmiştir. 2004 senesinde 110 milyon \$ seviyesine yükselerek en yüksek değere ulaşmıştır. İthalat ise 100 tonun altında önemsiz düzeylerde gerçekleşmektedir.

İyi Tarım Uygulamaları ve Standartlar

Türkiye’de gıda kontrol hizmetleri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü (KKG) tarafından yapılmaktadır. KKG’ın bu kapsamdaki görevlerinden bazıları şunlardır.

Gıda üretim zincirinin tüm aşamalarında, 5179 Sayılı Kanun’a göre; denetim ve kontrolleri koordine etmek, AB’ye uyum kapsamında ülke genelinde etkin bir kontrol sistemi oluşturarak kaliteli ve güvenli gıda arzını sağlamak ve bu amaçla, Tehlike Analizleri ve Kritik Kontrol Noktaları (HACCP) kavramının ve İyi Hijyen Uygulamaları’nın gıda üretim zincirinin tüm aşamalarında uygulamasını sağlamak; risk temeline dayanan kontrol sistemi kurarak gıda üretim zincirinde gıdanın izlenebilirliğini sağlamak ve denetimini etkinleştirmek; yıllık denetim programları hazırlayarak taşra teşkilatlarından gelen sonuçların takibini yapmak ve değerlendirmek; alıcı ülke kriterleri doğrultusunda ihracatı yapılacak gıda ve gıda ürünleri için gerekli hizmetleri yaparak, analiz sonuçlarının alıcı ülke kriterlerine ve/veya Türk Gıda Kodeksi ve ilgili tebliğlere uygunluğunun tespitinden sonra Gıda Güvenliği/Sağlık Sertifikası düzenlemek; ihracattan geri dönen ürünlere yönelik acil tedbirlerin alınması için bağlı taşra teşkilatlarını görevlendirmek, yönlendirmek ve koordinasyonunu sağlamak; katkı, kalıntı ve bulaşanların izleme çalışmalarını planlamak, koordine etmek ve çalışmaların yürütülmesinde bağlı teşkilatları görevlendirmek; gıda güvenliğini ilgilendiren acil durumlarda, kriz yönetimi kapsamında teknik ve bilimsel desteği sağlayarak önlemlerin alınmasını ve bunların taşra teşkilatları tarafından gecikmeden uygulanmasını sağlamak; beslenmeye ilişkin projeler hazırlamak ve uygulamak; gıda ile ilgili konularda kalkınma ve icra planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve takip etmektir (kkgm.gov.tr).

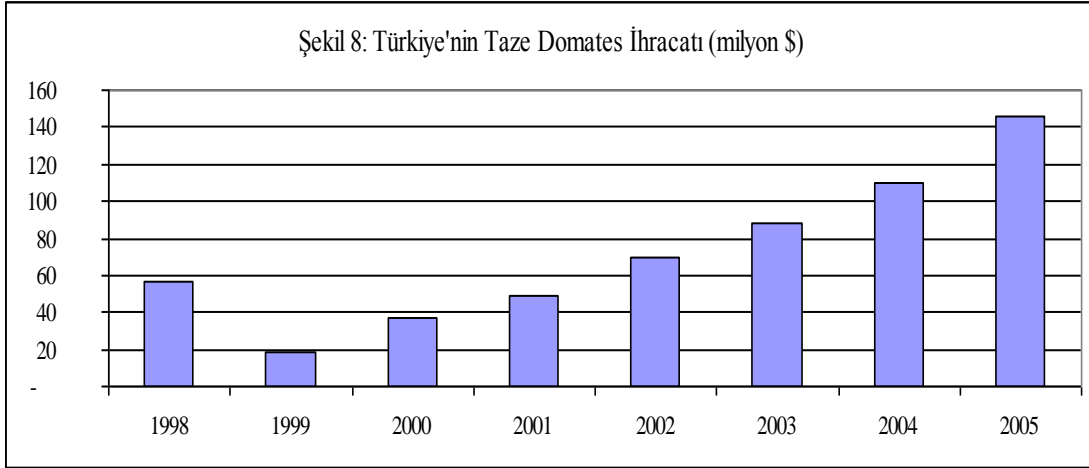
İyi Tarım Uygulamalarına İlişkin Yönetmelik

08.09.2004 tarih ve 25577 sayılı Resmi Gazetede *yayınlanarak yürürlüğe girmiştir*. Yönetmeliğin amaç maddesinde bu yönetmeliğin çevre, insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen bir tarımsal üretimin yapılması, doğal kaynakların korunması, tarımda izlenebilirlik ile gıda güvenliğinin sağlanması için hazırlandığı belirtilmektedir. İTU yönetmeliğine göre yaş meyve ve sebze üretim faaliyeti için uygulanan her türlü kontrol ve sertifikalandırma Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca yetkilendirilmiş kuruluşlarca yapılacaktır. (www.tarim.gov.tr).

Standartlar

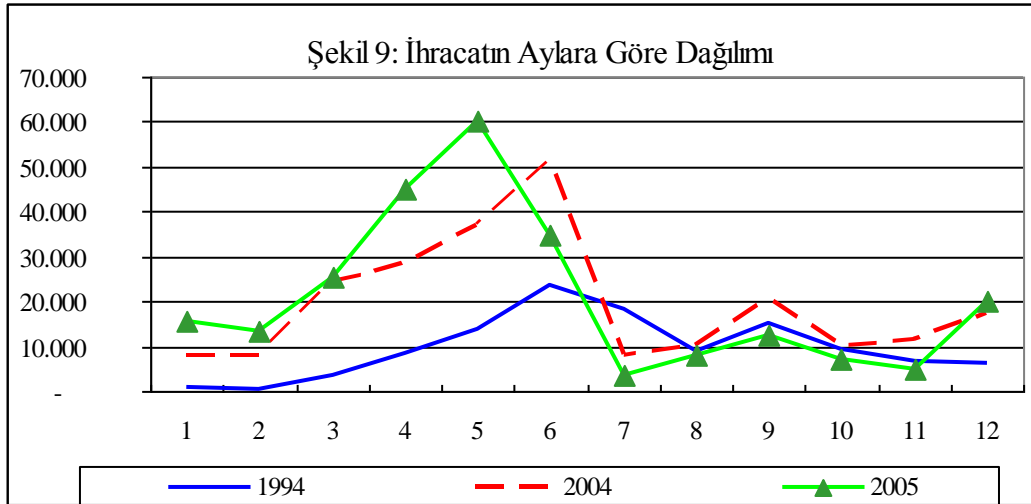
Taze olarak tüketilmek üzere piyasaya arz edilen domates standardı TSE’nin (Türkiye Standartlar Enstitüsü) DOMATES TS-794 standardıdır. Bu standart domatesin tarifi, sınıflandırma ve özellikleri, numune alma ve muayeneleri ile piyasaya arzı ile ilgilidir. 1995 tarih ve 552 sayılı “Yaş Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” de toptan ticarete konu olan ve toptancı hallerde işlem gören mallara ilişkin standartların ilgili Bakanlık olan Sanayi Bakanlığının görüşü alınarak ilgili mevzuat çerçevesinde mecburi uygulamaya konulabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, 2004/28 sayılı Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği’ne göre Domates TS-794 standardı ihracatta zorunlu uygulamada olan bir standarttır.

Domates salçasındaki standartlar ise TSE’nin yurtiçi üretimde yürürlükte bulunan TS 1466 Domates Salçası ve TS 11600 Salça Fabrikaları Genel Kurallarına ait standartlardır.

Kaynak: TEAE

Türkiye'nin domates ihracatı 2002 yılından itibaren ortalama 200.000 tonun üzerinde gerçekleşmiştir. Salça ihracatı ise domates eşdeğeri olarak her zaman taze domates ihracatının üzerinde olmakla birlikte 2001 yılında bir önceki yıla göre önemli bir düşüş göstermiş, ancak 2002 yılından sonra artış göstererek 2 yıl sonra 1 milyon ton taze domates eşdeğerine ulaşmıştır.

Kaynak: TEAE

Türkiye'nin domates ihracatı Şubat ayından itibaren Haziran ayına kadar artış göstermekte ve daha sonra açıkta üretimin yoğun olduğu Temmuz ayında en düşük seviyesine ulaşmaktadır. İhracat en düşük seviyesini Temmuz ve Kasım aylarında, en yüksek seviyesini ise Mayıs ve Haziran aylarında göstermektedir.

6. REKABET ANALİZİ

6.1 Ekim Alanı ve Ortalama İşletme Büyüklüğü

Türkiye’de domates ekim alanı 2004 yılında yaklaşık 205 bin hektardır. AB ülkelerinden önemli üretici ülkeler olan İtalya’da 2004 yılı ekim alanı 145 bin hektar, İspanya’da 70 bin hektar, Yunanistan’da 39 bin hektar, Portekiz’de 24 bin ve Polonya’da 12 bin hektardır. AB’nin son genişleme süreci ile topluluğa dahil olan Romanya’da ve Bulgaristan’da ise aynı yıldaki ekim alanı yaklaşık 59 bin ve 12 bin hektardır (www.lfl.bayern.de). Türkiye’nin ekim alanı AB’deki önemli üretici ülkeler olarak yukarıda ifade edilen 7 ülkenin toplam ekim alanının %57’sine karşılık gelmektedir. Türkiye’de ortalama işletme arazisi genişliği 2001 tarım sayımına göre 6 hektar olup domates yetiştiren işletmeler ortalama 0,72 hektar alanda üretimde bulunmaktadır. 2001 Tarım Sayımına göre 282.690 işletmede domates tarımı yapılmaktadır ve örtü altı tarım yapan işletmelerin domates yetiştiren işletmelere oranı ise %16,7 ‘dir. AB’nin 2003 yılı tarımsal yapı anketi sonuçlarına göre AB 15’de 2003 yılında sebze, kavun/karpuz ve üzüm meyve yetiştiren 556.700 işletme vardır. Bu işletmeler yaklaşık 1,3 milyon hektar alanda üretimde bulunmaktadır. İşletmelerin ortalama büyüklükleri ise yaklaşık 2,4 hektardır. Bu işletmelerin %31’i İtalya’da, %30’u İspanya’da ve %11,2 si Yunanistan’dadır. Ekim alanı olarak İspanya %22, Fransa %20 ve İtalya %19 pay ile ilk üç sırada yer almaktadır.

Hollanda domates üretiminin tamamını örtü altında gerçekleştirmektedir. Örtü altında üretim yapan işletme sayısı 1995 yılında 937 iken sürekli azalarak 2005 yılında 489’a düşmesine karşın üretimde aynı yıllar arasında 70 bin tonluk bir artış gerçekleşmiştir (Productschap Tuinbouw 2006).

6.2 Domates Üretiminde Ortalama Verim

Tablo 4’de AB ve Türkiye’de domates üretimi ve verimleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Türkiye tek başına AB27’nin domates üretiminin yarısından fazlasını üretmektedir. Ancak hektara verim AB ortalamasının altında gerçekleşmektedir. Ülkelere göre verim farklılıklarında üretim teknolojisi de önemli olup özellikle son yıllarda topraksız tarım teknikleriyle yapılan üretimde geleneksel yöntemlere göre yüksek verim alınması bu farklılıklarda önemli rol oynamaktadır.

Domates, AB’de üretilen tüm sebzeler içerisinde %28 ile ilk sırada yer almaktadır. Hasat edilen ürünün yaklaşık %60’ı sanayide kullanılmaktadır (lfl 2006). Türkiye’de üretilen domatesin sanayide kullanılma oranı ise AB’nin 1/3 ‘i kadardır. Toplam üretimin yaklaşık %41’ini üreten İtalya, topluluktaki en önemli ülke konumunda olup yıllık kişi başına tüketimi yaklaşık 66 kg’dır. AB’de ortalama tüketim ise kişi başına yaklaşık 29 kg.’dır (Anonim 2006). Bu rakamlarla Türkiye hem üretim miktarı hem de kişi başına tüketim bakımından daha gelişmiştir.

Türkiye’de domates üretiminin yıllık yaklaşık %15’i üretim kayıpları olarak zayi olmaktadır. AB’nin önemli üretici ülkelerinde ise kayıpların %3,8 ile %10 arasındadır.

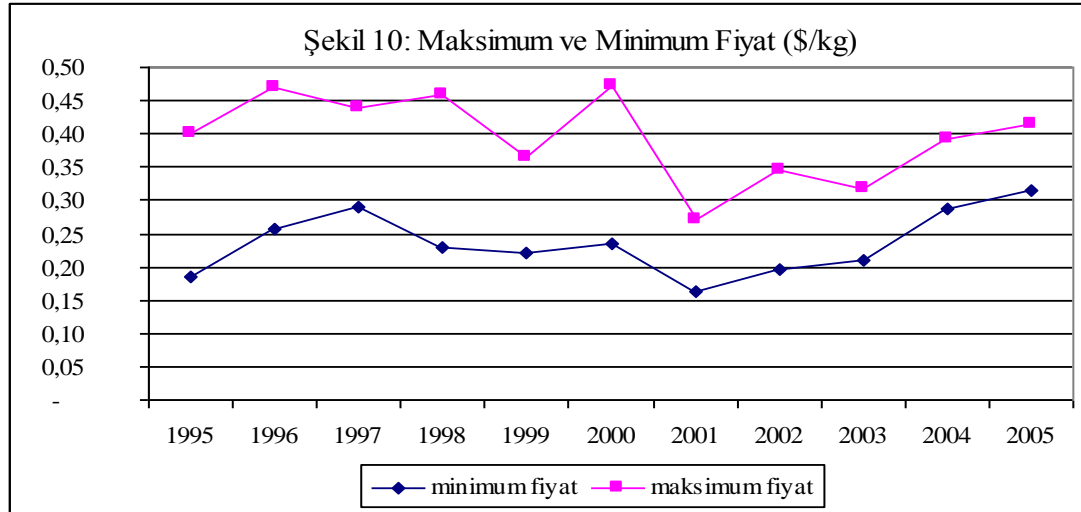
Tablo 4: AB ve Türkiye’de Domates Üretimi ve Verimi

Ülkeler	Üretim (1000 ton)			Verim (ton/ha)			Kayıplar (%) 2003 yılı
	2003	2004	2005	2003	2004	2005	
EU25	17.961	17.332	16.995	62,2	55,8	57,9	-
EU27	19.208	18.900	17.713	54,3	49,5	51,3	-
<i>İspanya</i>	<i>3.947</i>	<i>4.383</i>	<i>4.651</i>	<i>62,7</i>	<i>62,7</i>	<i>64,7</i>	<i>9,1</i>
<i>İtalya</i>	<i>6.652</i>	<i>7.683</i>	<i>7.187</i>	<i>50,9</i>	<i>52,9</i>	<i>51,8</i>	<i>3,8</i>
<i>Portekiz</i>	<i>894</i>	<i>1.201</i>	<i>1.085</i>	<i>71,8</i>	<i>85,6</i>	<i>79,3</i>	<i>10,3</i>
<i>Yunanistan</i>	<i>1.830</i>	<i>2.030</i>	<i>1.714</i>	<i>45,9</i>	<i>51,8</i>	<i>49,4</i>	<i>10,1</i>
Türkiye	9.820	9.440	10.050	46,3	46,1	50,0	15,0
Türkiye (%)	51,1	49,9	56,7	85,3	93,1	97,5	-

Kaynak: Ifl, Agrarmerkte 2006, fao.org.tr

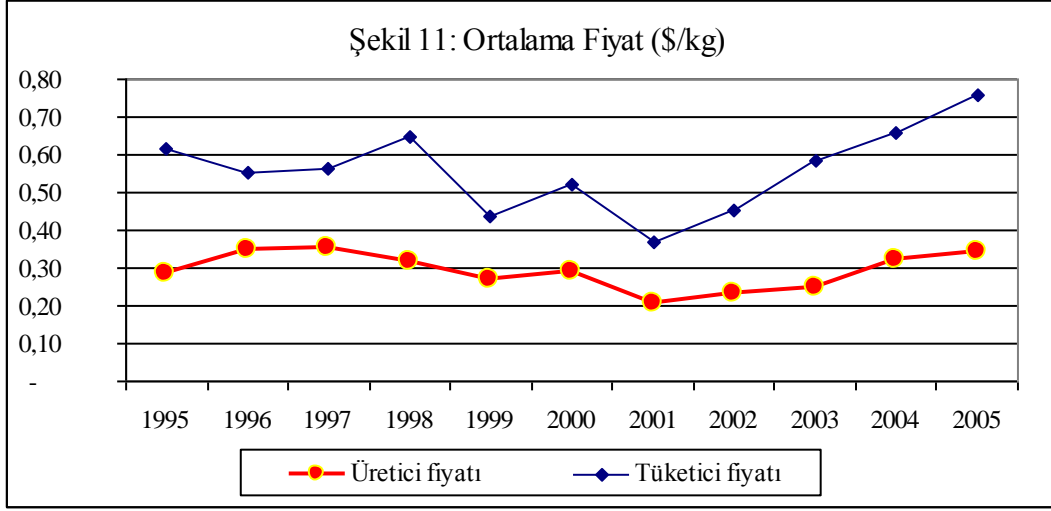
6.3 Domates Fiyatları

Taze sebze fiyatlarında dalgalanmalar diğer ürünlere göre daha fazla hissedilmektedir. Bunda arzdaki dalgalanmalar gibi, ürünlerin özellikleri de etkili olmaktadır. Taze sebzelerin fiyatları çabuk bozulmaları ve depolama sürelerinin kısıllığı, kalite gibi nedenlerden daha fazla etkilenmektedir. Çiftçi eline geçen fiyatlarda maksimum ve minimum fiyatlar arasındaki fark 2001 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Maksimum ve minimum fiyatlar arasındaki fark yaklaşık 0,21 \$/kg dan 0,10 \$/kg’ a düşmüştür.

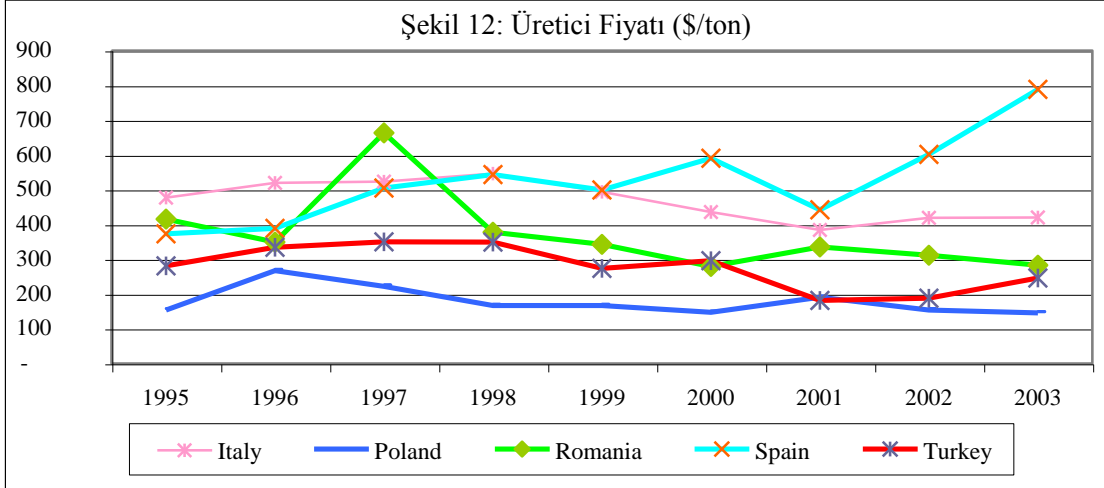
Kaynak: TÜİK

Ortalama fiyatlar 2001 yılından sonra üretici fiyatlarında daha düşük oranlarda artarken tüketici fiyatlarında bu artışın daha hızlı olduğu görülmektedir (Şekil 11). Üretici ve tüketici ortalama fiyatları arasındaki fark son 10 yıllık süreç içerisinde 0,29 dan 0,34 \$/kg'a çıkmıştır.

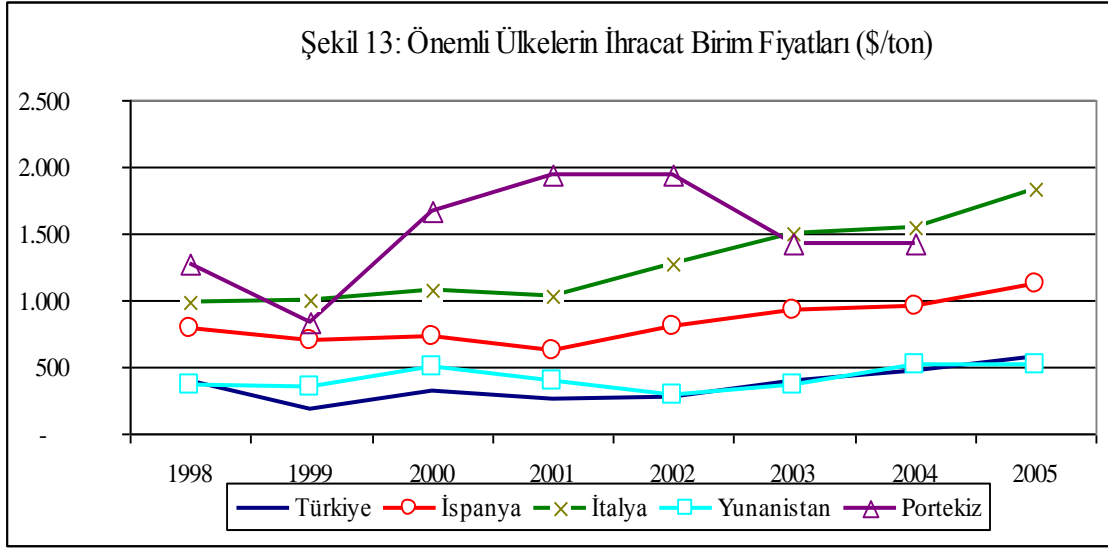
Kaynak: TÜİK

1995 ve 2003 yılları arasında önemli üretici ülkelerin fiyatlarına bakıldığında Türkiye üretici fiyatlarının Polonya dışındaki diğer ülkelere göre daha düşük olduğu Şekil 12'de görülmektedir. 1998 yılından itibaren en yüksek üretici fiyatları ise İspanya'da oluşmuştur.

Türkiye'nin ihracat fiyatları diğer Akdeniz ülkeleriyle karşılaştırıldığında tüm ülkelerden daha düşüktür. Türkiye'ye en yakın fiyatlar Yunanistan ihracat fiyatlarında görülmektedir. Türkiye'nin en önemli pazarı son yıllarda Rusya ve Suudi Arabistan olup AB ülkeleri topluluk tercihi nedeniyle üye ülkelerle ticaretlerini yoğunlaştırmaktadırlar. AB ile Türkiye arasında 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Gümrük Birliği Anlaşması kurulmuştur. Ancak, tarım ürünleri gümrük birliği dışında bırakılarak işlenmiş tarım ürünleri gümrük birliğine dahil edilmiştir. Türkiye ile AB arasındaki tercihli (tavizli) rejimi genişleten 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi Kararına göre domatesin de dahil olduğu önemli birçok yaş meyve sebze giriş fiyatı

sistemine tabidir. Giriş fiyatı uygulaması ürünlere göre değişmekte olup domates için tüm yıl uygulanmaktadır (www.tarim.gov.tr).

Kaynak: Keskin vd. 2005, www.fao.org

Türkiye'nin domates ve ürünleri dış ticaret fiyatları 1994-2005 yılları arasında dalgalanma göstermiştir. 2005 yılında taze domates ihracat fiyatı tonu 583 dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2005 yılında ihracat fiyatı en yüksek ürün 2.735 dolar ile kurutulmuş domates olmuştur. Kurutulmuş domatesi sırası ile domates salçası, ketçap ve diğer domates sosları, konserve domates, taze domates ve dondurulmuş domates izlemiştir. Türkiye'nin domates ve ürünleri ithalatında da kurutulmuş domates en yüksek fiyata sahip üründür. Tablo 5'den ketçap, kurutulmuş domates ve domates salçası ithal fiyatlarının ihraç fiyatlarından yüksek olduğu görülmektedir. Taze domatesten ise genel olarak 1994-2005 yılları arasında ihracat fiyatları ithal fiyatlardan yüksek gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Türkiye'nin Domates ve Ürünleri İthalat ve İhracat Birim Fiyatları

	İhracat (\$/ton)											
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Taze Domates	360	380	360	430	397	189	313	256	276	388	466	583
Domates Salçası	780	880	830	790	797	721	536	608	622	669	730	870
Ketçap ve Diğer Domates Sosları	810	790	780	730	693	1.009	677	557	638	741	811	839
Konserve Domates	470	490	550	540	544	566	466	459	491	564	642	706
Dondurulmuş Domates	400	420	490	390	420	379	317	308	330	390	445	431
Kurutulmuş Domates	3.640	3.730	3.500	3.980	3.567	3.419	3.147	2.726	2.480	2.562	2.693	2.735
	İthalat (\$/ton)											
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Taze Domates	130	-	260	190	164	140	-	139	391	795	398	558
Domates Salçası	460	900	940	830	877	878	715	644	880	924	874	-
Ketçap ve Diğer Domates Sosları	1.080	1.150	1.660	2.540	2.438	1.228	1.160	1.451	791	1.452	1.702	1.805
Konserve Domates	-	-	-	560	-	710	6.000	94	-	-	1.450	-
Kurutulmuş Domates	5.270	5.200	4.150	3.740	3.722	3.570	3.355	3.234	2.982	3.399	2.741	3.267

Kaynak: Keskin vd. 2005.

6.4 Domates Üretiminde Brüt Kar (BK)

Tablo 6’da örtü altında ve açıkta domates üretiminde üretim değeri, değişen masraflar ve brüt karlar verilmiştir. Domates üretiminde brüt kar en yüksek örtü altı üretimde, hektara yaklaşık 63 bin YTL, en düşük açıkta üretimde 4,6 bin YTL bulunmuştur. Örtü altı üretimin tamamı sofralık olarak tüketilmekte, sözleşmeli üretim ise sanayi tipi domatesin yaklaşık %90’ını karşılamaktadır. Sanayi için işlemeye uygun hammadde temininde sıkıntı olduğu zamanlar açıkta sözleşmesiz üretimden de hammadde temin edilmektedir. Örtü altı üretimde olduğu gibi sözleşmesiz üretimin de büyük bölümü sofralık taze domates olarak tüketilmektedir.

Tablo 6: Türkiye’de Domatesin Brüt Karı (YTL/ha, 2005)

Birim	Örtü altı (cam sera) ¹	Sözleşmeli Üretim ²	Açıkta üretim ¹			
			Bursa	İzmir	Eskişehir	Çanakkale
Üretim Değeri	170000 kg*0,70 =119000	55000*0,18= 9900	50000*0,20= 10000	42500*0,35= 14875	48370*0,25= 12093	60000*0,18= 10800
Toplam Değişen Masraflar (DM)	55.352,30	4.387,00	3.460,00	4.681,00	7.443,00	4.760,00
DM/kg	0,33	0,08	0,07	0,11	0,15	0,08
DM/m ²	5,54	0,44	0,35	0,47	0,74	0,48
Brüt Kar (BK)	63.647,70	5.513,00	6.440,00	10.194,00	4.650,00	6.040,00
BK/kg	0,37	0,10	0,13	0,24	0,10	0,10
BK/m²	6,36	0,55	0,64	1,02	0,47	0,60

Kaynak: ¹Tarım İl Müdürlükleri

² Sözleşmeli üretim yapan bir firmanın verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Üretimdeki en önemli değişen masraflar girdi ve işgücü için yapılan harcamalardır. Açıkta üretimde toplam üretim masraflarının %21 ile %38’ini girdi masrafları oluşturmaktadır. Sera üretiminde girdi masraflarının oranı yaklaşık %40 ve sözleşmeli üretimde (sanayi üretimi) ise yaklaşık %25’dir. İşgücü masrafı ise %20 ile %40 arasında değişmektedir.

Tablo 7: Romanya ve Türkiye’de Domatesin Brüt Kar Karşılaştırması
(Euro/ha)

Unit	Romanya (2001)		Türkiye (2005)*
	(Ley)	(Euro)	(in Euro)
Sales	30000 kg*5,500 =165.000.000	6.594,20	7.238
Total Direct Costs	106.000.000,00	4.236,27	3.082
Direct Costs/kg	3.533,33	0,14	0,06
Direct Costs/m ²	10.600,00	0,42	0,31
Gross margin	59.000.000,00	2.357,93	4.155
Gross margin/kg	1.966,67	0,08	0,08
Gross margin/m²	5.900,00	0,24	0,41

Kaynak: Berkum, S. and Ravensbergen, P. 2001.

Not: 15 Haziran 2001 ve 15 Haziran 2005 tarihli döviz kuru kullanılmıştır

(1 Ley =25,022 Euro; 1 Euro=1.650.000 TL).

* Açıkta üretim ortalaması

Romanya ve Türkiye’nin domates brüt karları karşılaştırıldığında 2 kata yakın bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de hektara verim Romanya’dan yaklaşık 1,5 kat

daha fazla olmasına karşın, üretim değeri ancak %9,8 fazladır. Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere Türkiye’de üretici fiyatları karşılaştırılan ülkelerin fiyatlarından daha düşüktür. Bu nedenle verim fazla olmasına karşın bu durum üretim değerine yeterince yansımamaktadır. Hektara brüt kar açısından avantajlı görünen Türkiye kg birim başına Romanya ile aynı seviyededir (Tablo 7).

6.5 Sektörün Rekabet Gücü

Sektörün rekabet gücü domates ve domates salçası verileri dikkate alınarak ithalat sızma oranı, uzmanlaşma katsayısı, dış rekabete açıklık ve ihracat/ithalat oranına göre Tablo 8 ve Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8: Domates Rekabet Göstergeleri

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İthalat Sızma Oranı (İthalat/Talep)*100	-	0,002	0,001	0,002	0,001	-	0,001	0,001	0,000	0,001	0,001
Uzmanlaşma Katsayısı (Üretim/Talep)	1,750	1,647	1,526	1,621	1,554	1,550	1,540	1,555	1,618	1,600	1,519
Dış Rekabete Açıklık (İhracat/Üretim)+ ((1- (ihracat/Üretim))* İthalat/Talep)	0,014	0,015	0,021	0,017	0,011	0,013	0,023	0,027	0,023	0,025	0,023
İhracat/İthalat Oranı	-	1.281	4.695	1.755	1.493	-	3.469	3.426	20.798	5.884	5.884

Kaynak: TEAE tarafından hesaplanmıştır.

İthalat sızma oranlarına bakıldığında ithalatın domatesin iç tüketiminde yok denecek bir düzeyde olduğu, ancak salçada önemsiz olmakla birlikte domatese göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Türkiye, domates için kendine yeterli olmakla birlikte uzmanlaşma katsayılarına bakıldığında sanayi ürünü olan salçada daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Benzer şekilde dış rekabete açıklıkta da salçanın daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Domatesin dış rekabete açıklık düzeyinin çok düşük olmasının en önemli nedeni, üretimin yeterli olması nedeniyle ithalatın sıfır düzeylerinde seyretmesinden kaynaklanmaktadır.

Son gösterge olan ihracat/ ithalat oranı ise domateste salçaya göre daha yüksektir. Dış rekabette açıklık düzeyinde olduğu gibi taze domates olarak ihracatın yok düzeyinde olması burada da etken olmuştur.

Tablo 9: Domates Salçası Rekabet Göstergeleri

	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
İthalat Sızma Oranı (İthalat/Talep)*100	0,785	0,300	0,091	0,178	0,257
Uzmanlaşma Katsayısı (Üretim/Talep)	2,407	1,918	2,158	2,988	2,272
Dış Rekabete Açıklık	0,506	0,476	0,542	0,556	0,623
İhracat/İthalat Oranı	63	157	592	311	241

Kaynak: TEAE tarafından hesaplanmıştır.

AB ve Türkiye’nin 2005 yılında domates üretiminde uzmanlaşma katsayılarına bakıldığında Türkiye’nin İspanya, Portekiz ve Polonya’dan sonra dördüncü sırada olduğu görülmektedir. Polonya’nın 2003 yılından sonra üretimindeki artış

uzmanlaşma katsayısının artmasına neden olmuştur (Tablo 10). Ancak, Türkiye’de domatesi taze tüketme alışkanlığı nedeniyle kişi başına tüketim AB ülkelerinden fazladır. Bu nedenle üretimi fazla olmasına karşın iç talebin yüksekliği uzmanlaşma katsayısının İspanya, Portekiz ve Polonya’dan düşük olmasındaki ana nedendir.

Tablo 10: Uzmanlaşma Katsayılarına Göre AB Ülkelerinde Domatesin Rekabet Durumu

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Yunanistan	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4	1,2
İtalya	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,5
Polanya	0,8	0,7	0,6	1,8	1,8	1,7
Portekiz	2,0	2,5	2,1	2,2	3,0	2,2
Romanya	0,9	0,9	0,8	0,9	1,3	0,6
İspanya	1,9	2,0	2,0	2,0	2,2	2,2
Türkiye	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,5

Kaynak: www.fao.org (1.5.2007) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

7. SWOT ANALİZİ

Üretim ve tüketimdeki gelişmeler ve rekabet edebilirlik içsel dinamikler kadar dışsal etkilere göre de belirlenmektedir. Üretimi talebe göre yönlendirmek ve özellikle AB ve uluslar arası anlaşmaları dikkate almak artık günümüzde zorunluluk haline gelmiştir. Bu nedenle içsel dinamiklerimiz olan güçlü ve zayıf yönlerimizi belirleyerek, dışsal etkiler karşısında ortaya çıkan tehditleri bilerek ve bunları birer fırsat haline dönüştürerek üretimimizi yönlendirmek gerekmektedir. Halen devam eden yapısal sorunlar, desteklemelerdeki ve örgütlenmedeki yetersizlikler, depolama tesislerinin yetersizliği, yüksek üretim kayıpları ve iyi tarım uygulamalarındaki gelişmelerin yavaş olması önemli sorunlar olarak görülmektedir.

Güçlü ve Zayıf Yönler:

	Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Üretim	Doğal koşulların domates üretimine elverişli olması ve domatesin her bölgede yetiştirilebilmesi	Yapısal sorunlar
		❖ AB ülkelerine göre verimin düşük olması ❖ Küçük parçalı arazi yapısı ve işletme ölçeğinin küçük olması
		Üreticiden tüketiciye kadar üretim kayıplarının fazlalığı
		Üretimin büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olarak yapılması ve mevsimsel değişiklikten çok fazla etkilenmesi
		Belirli bir destekleme politikası olmaması
Ticaret	Doğal koşulların daha fazla üretime imkan sağlaması	Kolay bozulabilen bir ürün olması
		Pazarlama yapısının karmaşıklığı (pazarlama zincirinin uzun olması ve birçok aktörün faaliyeti)
		Üreticinin pazarlama kanalında etkin olmaması (üretici birliklerinin ve kooperatiflerin etkin çalışmaması)
		İzlenebilirlik ve standartlarla ilgili daha fazla ilerleme gerekiyor
		Depolama ve muhafaza tesislerinin yetersizliği

İşleme Sanayi	Domates işleme sanayi, modern tesisleri ve ihracata yönelik üretimi ile dünyada Çin ve İtalya'nın ardından 3. sırada yer alması	Kapasite kullanım oranının düşüklüğü
	Sanayi üretimi salça kullanımının yaygınlaşması	Hammadde temini nedeniyle işleme süresinin kısalığı
	Yurt dışı talebe göre kurutulmuş domates gibi çeşitlendirilmiş işlenmiş ürünlerin üretiminin artışı	İşleme döneminde uygun miktar ve kalitede ürün temininde yaşanan sıkıntılar

Fırsatlar ve Tehditler:

	Fırsatlar	Tehditler
Üretim	Üretici örgütlerinin sektörde etkin hale gelmesi, üreticilerin ürünlerini daha iyi fiyatlarla pazarlayabilmeleri ve gelirin artması İyi tarım uygulamalarındaki gelişmelerin kalite ve standartlara olumlu etkisi Dünyada gıda güvenliği ile ilgili gelişmeler ve organik tarım ürünlerine talebin artması AB'ne tam üyelik için müzakerelerin askıya alınmasına karşın sürecin başlamış olması	İklim değişiklikleri ve ekolojik dengenin bozulması
Ticaret	Yerli pazarın büyüklüğü; 73 milyonluk nüfus ve taze sebze tüketme alışkanlığı (kahvaltıda vs.) ❖ Türkiye'nin tüketimi yüksek genç nüfusa sahip olması ❖ Sağlıklı beslenme kaygısı ile meyve sebze tüketme eğiliminin artışı AB'ye tam üyelik ve topluluk tercihi dahilinde ticaret yapma	AB içerisindeki ticarete topluluk tercihi dışında kalınması

İşleme Sanayi	Ürün farklılaştırması ile kurutulmuş domates gibi talebi fazla olan ürünlere yönelim	Çin'in düşük maliyetli ürünlerle piyasaya girmesi ve dünya ticaretinde etkin olması
	Kurulu kapasitenin yüksek olması ve üretimde kapasite kullanım oranının artırılabilmesi	

KAYNAKLAR

- Anonim 2007. Zirai ve İktisadi Rapor 2003–2006, TZOB Yayınları, Yayın No: 265, Ankara.
- Anonim 2006. Belirli Tarım Ürünleri İçin Sektör Analizi Raporlarının Hazırlanması (Meyve ve Sebze, Et), EuropeAid Çerçeve Sözleşme LOT 1. Kırsal Kalkınma ve Gıda Güvenliği Talep No: TURKEY- Altun/sapard/Tr 0406.01/FWC/022, Taslak Nihai Rapor, Türkiye Eylül 2006.
- Berkum, S., Ravensbergen, P. 2001. Fruit and Vegetables Sector Analysis, page 149, Ministry of Agriculture, Forest; Water and Environment, Bucharest, 2003.
- Koç, A. 2006. Türkiye’de Gıda Perakende Sektöründe Değişim Süreci ve Yaş Meyve Sebze Sektörü, 23 Kasım 2006, Antalya.
- Koç, D., 2003. İhracatta Pratik Bilgiler- Yaş Meyve Sebze Sektörü- , igeme yayınları, 2003.
- Sarısaçlı, İ.E., 2006. Salça, igeme.gov.tr.
- Keskin, G., Çakaryıldırım, N., 2005. Türkiye’nin Sebze Üretimi ve Dış Ticareti, TEAE Bakış, Sayı 8, Nüsha 8, Aralık- 2005, Ankara.
- Keskin, G., Gül, U., 2004. Domates, TEAE Bakış, Sayı 5, Nüsha 13, Nisan- 2004, Ankara.
- Keskin, G., Çakaryıldırım, N., 2003. Örtüaltı Sebze Yetiştiriciliği, TEAE Bakış, Sayı 4, Nüsha 8, Eylül- 2003, Ankara.
- Rother, B., 2003. Qualitätsmanagement- und Qualitätssicherungssysteme in der Land- und Ernährungswirtschaft, Bayerische Landesanstalt für Landwirtschaft, Institut für Ernährungswirtschaft und Markt, München (www.lfl.bayern.de/iem/qualitaetssicherung/06203/linkurl_0_17.pdf)
- Sayın, C., Mencet, M.N., Taşçıoğlu, Y., 2004. Avrupa Birliği’nde EUREPGAP uygulamaları ve Yaş Meyve ve Sebze İhracatımıza Olası Etkileri, Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi 16-18 Eylül 2004, Tokat.
- www.lfl.bayern.de
- www.tuik.gov.tr
- www.fao.org
- www.soel.de
- www.kkgm.gov.tr

TEAE Yayın Listesi

- Anaç, H., Dönmez, D., Ege, H., **Buğday Durum ve Tahmin: 2005/2006**, Yayın No:145, Haziran 2006, Ankara.
- Şahin., Y., **TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Koopertiflerinde Devlet Yatırım Yardımları ve Kooperatif-Ortak İlişkileri**, Yayın No: 144, Ocak 2006, Ankara.
- Çeliker, S.A., Korkmaz, Ş., Dönmez, D., Gül, U., Demir, A.,Genç, Y., Kalanlar, Ş.,Özdemir, İ., **Karadeniz Bölgesi Su Ürünleri Avcılığının Sosyo-Ekonomik Analizi**, Yayın No: 143, Mart 2006, Ankara.
- Tunalıoğlu, R., Karahocagil, P., **Zeytinyağı- Sofralık Zeytin – Prina Yağı Durum Tahmin : 2005/2006**, Yayın No: 142, Mart 2006, Ankara.
- Candemir, M., Deliktaş, E., **TİGEM İşletmerinde Teknik Etkinlik, Ölçek Etkinliği, Teknik İlerleme, Etkinlikteki Değişme ve Verimlik Analizi: 1999-2003**, Yayın No:141, Ocak 2006, Ankara.
- Kekin, G., Çakaryıldırım, N., Dölekoğlu, C.Ö., **Domates ve Domates Salçası Durum ve Tzhmin: 2005/2006**, Yayın No: 140, Kasım 2005, Ankara.
- Ataseven, Y., **AB ve Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar- Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Yayın No: 139, Ağustos 2005, Ankara.
- Tunalıoğlu, R., Taşkaya, B., **Fındık-Antep Fıstığı Durum ve Tahmin Raporu: 2005/2006**, Yayın No:138, Eylül 2005, Ankara.
- Dölekoğlu, C.Ö., Keskin, G., Özdemir, İ., **Yemeklik Kuru Baklagiller Durum ve Tahmin : 2005/2006**, Yayın No:137, Eylül 2005, Ankara.
- Taşkaya, B., Tunalıoğlu, R., Odabaşı, S., **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar:2005/2006**, Yayın No:136, Eylül 2005, Ankara.
- Anaç, H., Dönmez, D., Dellal, İ., **Buğday Durum ve Tahmin: 2005/2006**, Yayın No:135, Temmuz 2005, Ankara.
- Oktay, E., Tunalıoğlu, R., **Türk Tarım Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu**, Yayın No:134, Haziran 2005, Ankara.
- Özüdoğru, T., Çakaryıldırım, N., **Pamuk Durum ve Tahmin: 2005/2006**, Yayın No:133, Haziran 2005, Ankara.
- İçöz, Y., Demir, A., Çeliker, A., Kalanlar, Ş., Gül,U., **Süt ve Süt Ürünleri Durum ve Tahmin 2004-2005**,Yayın No:132, Ağustos 2005, Ankara
- İçöz, Y., Demir, A., Çeliker, A., Kalanlar, Ş., Gül, U., **Et ve Et Ürünleri Durum ve Tahmin 2004-2005**,Yayın No:131, Nisan 2005, Ankara
- Arısoy, H., Oğuz, C., **Tarımsal Araştırma Enstitüleri Tarfından Yeni Geliştirilen Buğday Çeşitlerinin Tarım İşletmelerinde Kullanım Düzeyi ve Geleneksel Çeşitler İle Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi-Konya İli Örneği**, Yayın No:130, Mart 2005, Ankara.
- Kızılaslan, N., Kızılaslan, H., **Türkiye’de Kimyasal Gübre Kullanımı ve Tokat İli Artova İlçesinde Kimyasal Gübredeki Uygulamalar, Gübreleme-Çevre İlişkileri**, Yayın No:129, Mart 2005, Ankara.
- Tunalıoğlu, R., Karahocagil, P., **“Zeytinyağı - Sofralık Zeytin ve Pirina Yağı Durum Tahmin:2004/2005”**, Yayın No: 128, Mart 2005, Ankara.
- Karahocagil, P. Tunalıoğlu, R., Çakaryıldırım, N. **“Turunçgiller Durum ve Tahmin 2004-2005”**, Yayın No: 127, Şubat 2005, Ankara
- Saner, G., Engindeniz, S., Çukur, F., Yücel, B., **İzmir ve Muğla İllerinde Faaliyet Gösteren Arıcılık İşletmelerinin Teknik ve Ekonomik Yapısı İle Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Yayın No:126, Ocak 2005, Ankara.

- Dölekoğlu, Ö.C., Keskin, G. **Yemeklik Kuru Baklagil Durum ve Tahmin 2004-2005**, Yayın No: 125, Aralık 2004, Ankara.
- Köse, N., **Ankara İli Kalecik İlçesi Tarım İşletmelerinde Melez Irk Süt Sığırcılığı ve Melez Irk Besi Sığırcılığı İçin Fizibilite Raporlarının Hazırlanması ve Kârlılıklarının Karşılaştırılması**, Yayın No: 124, Ekim 2004, Ankara
- Keskin, G., Dölekoğlu, Ö.C., **Domates ve Domates Salçası Durum ve Tahmin Raporu 2004-2005** Yayın No: 123, Eylül 2004, Ankara
- Koç, M., **Ege Bölgesinde Çekirdeksiz Kuru Üzüm Fiyatlarında Dalgalanmalar ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma**, Yayın No: 122, Haziran 2004, Ankara.
- Güneş, E., **Tarım İşletmelerinde Kredi Taleplerinin Doğrusal Programlama Yöntemiyle Belirlenmesi “Kırşehir İli Merkez İlçesi Tarım İşletmeleri Araştırması”**, Yayın No: 121, Haziran 2004, Ankara.
- Özüdoğru, H., **“Köy-Koop Kırklareli Birliğinin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi”** Yayın No: 120, Mayıs 2004, Ankara
- Şengül, S., **"Türkiye'de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi"**, Yayın No: 119, Mart 2004, Ankara.
- Tunalioglu, R., Karahocagil, P., **"Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Durum Tahmin:2003/2004"**, Yayın No: 118, Mart 2004, Ankara.
- TEAE Personeli, **"Teae Bakış 2003"**, Yayın No: 117, Ocak 2004, Ankara.
- İçöz, Y., **"Bursa İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Karlılık ve verimlilik Analizi"**, Yayın No: 116, Mart 2004, Ankara.
- Özüdoğru, T., **"Pamuk Durum ve Tahmin: 2003/2004"**, Yayın No: 115, Ocak 2004, Ankara.
- Atıcı, C., **"Türkiye'nin Dış Ticaretinde ve Transfer Politikalarında Değişimin Faktör Bazında Gelir Dağılımı Etkileri: Bir Sosyal Hesaplar Matrisi Denemesi"**, Yayın No: 114, Aralık 2003, Ankara.
- Yavuz, F., Birinci, A., Peker, K., Atsan, T. **"Türkiye Fındık Sektörü Ekonometrik Modelinin Oluşturulması ve Politik Analizlerde Kullanımı"**, Yayın No: 113, Aralık 2003, Ankara.
- Tunalioglu, R., Karahocagil, P., **“Türkiye I. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu Bildirileri”**, Yayın No: 112, Aralık, 2003 Ankara.
- Karahocagil, P., Tunalioglu, R., Taşkaya, B., Anaç, H., **“Turunçgiller Durum ve Tahmin 2003-2004”**, Yayın No: 111, Kasım 2003, Ankara.
- Dölekoğlu, T., **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin 2003-2004**, Yayın No: 110, Ağustos 2003, Ankara
- Dölekoğlu, C.Ö., Uysal, F., **Yemeklik Kuru Baklagil Durum ve Tahmin 2003-2004**, Yayın No: 109, Ağustos, 2003 Ankara
- Keskin, G., Pezikoğlu, F., Gül, U., **Sebze Durum Raporu 2002-Domates**, Yayın No: 108, Temmuz, 2003, Ankara
- Dölekoğlu, T., **Türkiye I. Yağlı Tohumlar, Bitkisel Yağlar ve Teknolojileri Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 107, Ağustos, 2003
- Özüdoğru, T., Ertürk, Y.E., 2003, **Türkiye VI. Pamuk ve Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 106, Ağustos. 2003, Ankara
- Dölekoğlu, C.Ö., 2003, **Tüketicilerin İşlenmiş Gıda Ürünlerindeki Tercihleri, Sağlık Riskine Karşı Tutumları ve Besin Bileşimi Konusunda Bilgi Düzeyleri (Adana Örneği)**, Yayın No: 105, Temmuz, Ankara

- Akbay, A.Ö., 2003, **Türkiye'de Şeker Üretiminin Ekonomik ve Sosyal Karlılığının Değerlendirilmesi**, Yayın No: 104, Temmuz, Ankara
- Özkan, U., Erkuş, A., 2003, **Bayburt İlinde Sığır Yetiştiriciliğine Yer veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi**, Yayın No: 103, Temmuz, Ankara
- Demirci, S., **Şeker Kanunundaki Değişiklikle Olası Etkilerin Ekonomik Analizi**, Yayın No: 102, Haziran, Ankara.
- Tan, S., Dellal, İ., 2003, **Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci**, Yayın No: 100, Mayıs Ankara.
- Dellal, İ., Gül, U., Anaç, H., 2003. **Buğday Durum ve Tahmin: 2003/2004, Durum ve Tahmin 2003-2**, Yayın No: 99, Ankara.
- Yeni, R., Dölekoğlu, C.Ö., 2003, **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Yayın No: 98, Nisan, Ankara.
- Karlı, B. 2003, **Gap Alanındaki Tarım Kooperatifleri ve Diğer Çiftçi Örgütlerinin Bölge Kalkınmasındaki Etkinliği**, Yayın No: 97, Mart, Ankara.
- Tunalıoğlu, R., Karahocagil, P., Tan, M., **Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Durum ve Tahmin:2003, Durum ve Tahmin:2003-1**, Yayın No:96, Mart, Ankara.
- Gül, A., Akbay, A.Ö., Dölekoğlu, C.Ö., Özel, R., Akbay, C., **Adana İli Kentsel Alanda Ailelerin Ev Dışı Gıda Tüketimlerinin Belirlenmesi**, Yayın No:95, Ocak, Ankara.
- Ertürk, Y.E., Tan, S., **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 2003, Durum ve Tahmin 2002-6**, Yayın No: 94, Aralık, Ankara.
- Tan, S., Ertürk, Y.E., **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 2003, Durum ve Tahmin 2002-5**, Yayın No: 93, Aralık, Ankara.
- Ertürk, Y.E., Tan, S., **Kümes Hayvanları ve Yumurta Durum ve Tahmin: 2003, Durum ve Tahmin 2002-4**, Yayın No: 92, Aralık, Ankara.
- Ege, H., Karahocagil P., 2002, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2002/2003, Durum ve Tahmin 2002-3**, Yayın No: 91, Aralık, Ankara
- Tunalıoğlu, R., Gökçe, O., 2002, **Ege Bölgesinde Optimal Zeytin Yayılış Alanlarının Tespitine Yönelik Bir Araştırma**, Yayın No: 90, Aralık, Ankara.
- Özudoğru, T., 2002, **Pamuk Durum ve Tahmin: 2002/2003, Durum ve Tahmin 2002-2**, Yayın No:89, Ekim, Ankara.
- Karlı, B. 2002, **Gap Alanındaki Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları**, Yayın No: 88, Eylül, Ankara.
- Özudoğru, T., Ertürk, E., 2002, **Türkiye V. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler**, Yayın No: 87, Ekim, Ankara
- Tan, S., Ertürk, Y.E., **Türkiye'de Süt Tozu Üretimi ve Dünyadaki Rekabet Şansı**, Yayın No: 86, Ekim, Ankara.
- Tan, S., Dellal, İ., 2002, **Kırmızı Et Üretim ve Tüketim Açığını Kapatmak İçin Alternatif Bir Yaklaşım: Hindi Üretimi ve Sözleşmeli Yetiştiricilik Modeli, Proje Raporu 2002-3**. Yayın No: 85, Temmuz, Ankara.
- Dellal, İ., Tunalıoğlu, R., 2002, **Buğday Durum ve Tahmin: 2002/2003, Durum ve Tahmin 2002-1**, Yayın No: 84, Ankara.
- Dellal, İ., Keskin, G., Dellal, G., 2002, **Gap Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Ekonomik Analizi ve Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzı, Proje Raporu 2002-2**. Yayın No: 83, Temmuz, Ankara.
- Ege, H, Karahocagil P., 2001, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-7**, Yayın No: 82, Aralık, Ankara.
- Dellal, G., Eliçin, A., Tekel, N., Dellal, İ., 2002, **Gap Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri, Proje Raporu 2002-1**. Yayın No:

- 82, Temmuz, Ankara.
- Ertürk, Y.E., Tan, S., **Kümes Hayvanları ve Yumurta Durum ve Tahmin: 2002, Durum ve Tahmin 2001-6**, Yayın No: 81, Kasım, Ankara.
 - Ertürk, Y.E., Tan, S., **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002, Durum ve Tahmin 2001-5**, Yayın No: 80, Kasım, Ankara.
 - Tan, S., Ertürk, Y.E., **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002, Durum ve Tahmin 2001-4**, Yayın No: 79, Kasım, Ankara.
 - Özudoğru, T., Tatlıdil, H., 2001, **“Bu Toprağın Sesi” Televizyon Programının Polatlı İlçesinde Çiftçi Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Proje Raporu**. Yayın No: 78, Aralık, Ankara.
 - Akyıl, N., Özudoğru, T., 2001, **Yeni Gelişmeler Işığında Pamuk Sektörü, Iv. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 77, Aralık, Ankara.
 - Karahocagil, P., 2001, **Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü: Literatür İncelemesi, Proje Raporu 2001-24**, Yayın No:76, Ekim, Ankara.
 - Dellal, İ., 2001, **Buğday Durum ve Tahmin: 2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-3**, Yayın No: 74, Eylül, Ankara.
 - Dölekoğlu, T., 2001, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-2**, Yayın No:73, Ağustos, Ankara.
 - Tan, S., 2001, **Türkiye’de Sütçülük Sektöründe Bölgeler Arası Yapısal Değişimin Spatial Denge Modeli İle Analizi, Proje Raporu 2001-22**, Yayın No: 72, Ağustos, Ankara.
 - Abay, C., Sayan, S., Miran, B., Bayaner, A., 2001, **Türkiye’deki Tarımsal Destek Harcamalarının Enflasyon Üzerine Etkilerinin Ekonometrik Analizi, Proje Raporu 2001-21**, Yayın No:71, Haziran, Ankara.
 - Sarımeşeli, M., Tatlıdil, F., 2001, **Doğrudan Gelir Desteği ve Kayıt Sistemi Pilot Uygulaması ve Orman İçi Köyler Açısından Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2001-20**, Yayın No:70, Nisan, Ankara
 - Saraçoğlu, B., Aydoğuş, O., Köse, N., İşğören, D., 2001, **Türkiye’de Su Ürünleri Sektörü: Üretim, Talep ve Pazarlama, Proje Raporu 2001- 19**, Yayın No:69, Nisan, Ankara.
 - Çakmak, E., Kasnakoğlu, H.,2001, **Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi, Proje Raporu 2001-18** , Yayın No:68, Nisan, Ankara.
 - Demirci, S., 2001, **Şeker Fabrikalarının Performans Analizi ve Toplam Faktör verimliliklerinin Ölçümü: Dea ve Malmquist İndeks Yaklaşımı, Proje Raporu 2001-17**, Yayın No:67, Nisan, Ankara.
 - Zaim, O., Bayaner, A., Kandemir, M.U., 2001, **Tarımda İller ve Bölgeler Düzeyinde Üretkenlik ve Etkinlik: Farklar ve Nedenler, Proje Raporu 2001-16**, Yayın No:66, Nisan, Ankara.
 - TEAE Personeli **Türkiye’de Bazı Bölgeler İçin Önemli Ürünlerde Girdi Kullanımı ve Üretim Maliyetleri, 2001, Proje Raporu 2001-14**, Yayın No:64, Nisan, Ankara.
 - Koç, A., Tanrıvermiş, H., Budak, F., Gündoğmuş, E., İnan, H., Kubaş, A., Özkan, B., 2001, **Türkiye Tarımında Kimyasal İlaç Kullanımı: Etkinsizlik, Sorunlar ve Alternatif Düzenlemelerin Etkileri, Proje Raporu 2001-13**, Yayın No:63, Nisan, Ankara.
 - Işıklı, E., Koç, A., Miran, B., Akyıl, N., Abay, C., Güler, S., Günden, C., 2001, **Türkiye’de Tütünde Arz Kontrolü ve Ekonomik Etkileri, Proje Raporu 2001-12**, Yayın No:62, Nisan, Ankara.

- Binici, T., Koç, A., Bayaner, A., 2001, **Üretici Risk Davranışları ve Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler: Adana Aşağı Seyhan Ovası Örneği (İngilizce), Çalışma Raporu 2001-1**, Yayın No:61, Nisan, Ankara.
- Akdemir, Ş., Binici, T., Şengül, H., Vd. 2001, **Bölge Bazlı Tarım Sigortasının Türkiye’de Seçilmiş Bölgeler İçin Potansiyel Sigorta Talebinin ve Talebinin Karşılabilirliğinin Belirlenmesi, Proje Raporu 2001-11**, Yayın No:60, Nisan, Ankara.
- Alpay, S., Yalçın, İ., Dölekoğlu, T., 2001, **Avrupa Birliği Kalite ve Sağlık Standartlarının Türk Gıda Sanayi Sektörü Rekabet Gücü Üzerine Etkisi, Proje Raporu 2001-10**, Yayın No:59, Nisan, Ankara
- Özudoğru, T., Akyıl, N.,2001, **Pamuk Durum ve Tahmin:2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-1**, Yayın No:58, Eylül, Ankara.
- Bayaner, A., Koç, A., Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Ören, N., Özkan, B., 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-9, Yayın No:57, Mart, Ankara
- Ediz, D., İntişah, A.Ş., Özlü, R., 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulaması (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 2001-8**, Yayın No:56, Mart, Ankara.
- Yavuz, F., Aksoy, Ş., Tan, S., Dağdemir, V., Keskin, A., 2001, **Türkiye’de Süt Pazarlama Sisteminin İyileştirilmesi İçin Kurumsal Yapılanma İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma, Proje Raporu 2001-7**, Yayın No:55, Mart, Ankara.
- Koç, A., Uzunlu, V., Bayaner, A., 2001, **Türkiye Tarımsal Ürün Projeksiyonları 2000-2009, Proje Raporu 2001-6**, Yayın No:54, Şubat, Ankara.
- Koç, A., Bayaner, A., Tan, S., Ertürk, Y.E., Fuller, F., 2001, **Türkiye’de Destekleme Politikaları ve Programlarının Hayvancılık Sektörünün Gelişmesi Üzerine Etkisi (İngilizce), Proje Raporu 2001-5**, Yayın No:53, Ocak, Ankara.
- Ertürk, Y.E., 2001, **Ankara İli Kızılcahamam İlçesinde Köy-Tür’e Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Broiler İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Proje Raporu 2001-4**, Yayın No:52, Ocak, Ankara.
- Akgüngör, S., Barbaros, F., Kumral, N., 2001, **Türkiye’de Meyve ve Sebze İşleme Sanayinin Avrupa Birliği Piyasasında Sürdürülebilir Rekabet Gücü Açısından Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2001-3**, Yayın No: 51, Ocak, Ankara.
- Özcan, Y.Z., 2001, **Türkiye’de Fındık, Çay, Şeker Pancarı ve Tütün Tarımında Hızlı Kırsal Değerlendirme (İngilizce), Proje Raporu 2001-2**, Yayın No: 50, Ocak, Ankara.
- Şengül, H., Koç, A., Akyıl, N., Bayaner, A., Fuller, F., 2001, **Türkiye’de Pamuk Pazarı: Gelecekteki Talebi Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2001-1**, Yayın No: 49, Ocak, Ankara.
- Dellal, İ., Ege, H., 2000, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2000/2001, Durum ve Tahmin 2000-2**, Yayın No: 48, Aralık, Ankara.
- Akyıl, N., 2000, **Pamuk Endüstrisinde Pazar Merkezli Bilgi Akışı, Türkiye İI. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler Tartışmalar**, Yayın No: 47, Ekim, Ankara.
- Tan, S., Ertürk, Y.E., 2000, **Türkiye’de Hayvancılık Sektörü: Üretici, Sanayici ve Politika Yapıcılar Açısından Sektörün Değerlendirilmesi, Türkiye I. Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 46, Temmuz, Ankara.
- Sarımeşeli, M., Aydoğuş, O., 2000, **Dünya Fındık Piyasasının Ekonomik**

Analizi ve Türkiye İçin Optimum Politikaların Saptanması, Proje Raporu 2000-6, Yayın No: 45, Temmuz, Ankara.

- Ege, H., Dellal, İ., 2000, **Buğday Durum ve Tahmin: 2000/2001, Durum ve Tahmin 2000-1**, Yayın No: 44, Temmuz, Ankara.
- Dellal, İ., 2000, **Antalya İlinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğine Yer veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Planlanması, Proje Raporu 2000-5**, Yayın No: 43, Haziran, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., 2000, **Orta Sakarya Havzası'nda Domates Üretiminde Tarımsal İlaç Kullanımının Ekonomik Analizi**, Yayın No: 42, Mayıs, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Ceyhan, V., Fidan, H., Özüdoğru, H., 2000, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2000-3**, Yayın No:41, Mayıs, Ankara.
- Demirci, S., 2000, **Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi, Proje Raporu 2000-1**, Yayın No: 40, Mayıs, Ankara.
- Saraçoğlu, B., Köse, N., 2000, **Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi, Proje Raporu 2000-2**, Yayın No: 39 , Mayıs, Ankara.
- Tan, S., Şener, B., Aytüre, S., 1999, **Feoga ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, Çalışma Raporu 1999-3**, Yayın No: 38, Aralık, Ankara.
- Kıral, T., Kasnakoğlu, H., 1999, **Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve veri Tabanı Rehberi, Proje Raporu 1999-13**, Yayın No: 37, Aralık, Ankara.
- Demirci, S., 1999, **Destekleme Alımı ve Fark Ödeme Sisteminin Refah ve Dağılım Etkilerinin İncelenmesi, Proje Raporu 1999-12**, Yayın No: 36, Aralık, Ankara.
- Brooks, J., Tanyeri, A., 1999, **Tarımsal Politika Reformu: Sosyal Hesap Matriksi Yaklaşımı (İngilizce), Proje Raporu 1999-11**, Yayın No: 35, Aralık, Ankara.
- Çakmak, E.H., Akder, H., 1999, **Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması'nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler, Proje Raporu 1999-10**, Yayın No:34, Aralık, Ankara.
- Akyıl, N., 1999, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1999/2000, Durum ve Tahmin 1999-8**, Yayın No: 33, Aralık, Ankara.
- Özçelik, A., Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Turan, A.,1999, **Türkiye'de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatiflere Devri İle Su Fiyatlandırma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları, Proje Raporu 1999-9**, Yayın No: 32, Kasım, Ankara.
- Koç, A., Beghin, J., Fuller, F., Aksoy, Ş., Dölekoğlu, T., Şener, A., 1999, **Türkiye'de Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası Fiyatlar ve Alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-8**, Yayın No: 31, Eylül, Ankara.
- Bayaner, A., Bozkurt, H., 1999, **Türk Tarımında Bilim ve Araştırma Politikaları (İngilizce), Yayın No: 30, Ekim, Ankara.**
- Ege, H., 1999, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1999/2000, Durum ve Tahmin 1999-7**, Yayın No: 29, Eylül, Ankara.
- Ertürk, Y.E., Tan, S., 1999, **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999, Durum ve Tahmin 1999-6**, Yayın No: 28, Ağustos, Ankara.
- Akyıl, N., Bayaner, A., 1999, **Pamukta Tarım ve Sanayi Entegrasyonu, Türkiye II. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın

- No: 27, Ağustos, Ankara.
- Tan, S., Ertürk, Y.E., 1999, **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999, Durum ve Tahmin 1999-5**, Yayın No: 26, Ağustos, Ankara.
 - Şener, A., Koç, A., 1999, **Türkiye'de Kimyasal Gübre Talebi, Çalışma Raporu 1999-2**, Yayın No: 25, Ağustos, Ankara.
 - Aydoğuş, O., Ege, H., Köse, N., 1999, **Buğday Durum ve Tahmin: 1999/2000, Durum ve Tahmin 1999-4**, Yayın No: 24, Haziran, Ankara.
 - Bayaner, A., 1999, **Çorum İlinde Yumurta Tavukçuluğunun Ekonomik Analizi, Proje Raporu 1999-7** Yayın No: 23, Haziran, Ankara.
 - Çakmak, E., Kasnakoğlu, H., Akder, H., 1999, **Türk Tarımında Destekleme Alımları ve Pazar Girişi Etkileri: Tarımsal Sektör Modeli Analizi, (İngilizce), Proje Raporu 1999-6** Yayın No: 22, Mayıs, Ankara.
 - Furtan, W.H., Güzel, A., Karagiannis, G., Bayaner, A., 1999, **Türkiye'de Tarımsal Araştırmaların Getirisi ve Tarımsal verimlilik (İngilizce), Proje Raporu 1999-5**, Yayın No: 21, Mayıs, Ankara.
 - Bayaner, A., Uzunlu, V., 1999, **Türk Baklagil Pazarlama Politikalarının Dünya Ticaretine Etkileri, Çalışma Raporu 1999-1**, Yayın No: 20, Nisan, Ankara.
 - Ege, H., Ertürk, Y.E., 1999, **Yemlik Tahıllar Tahmin: 1998/99, Tahmin 1999-3**, Yayın No: 19, Mart, Ankara.
 - Aksoy, Ş., Şener, A., 1999, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 1997/98, Durum ve Tahmin 1999-2**, Yayın No: 18, Mart, Ankara.
 - Yurdakul, O., V.D., 1999, **Türkiye'de Hayvansal Ürünler Arzı ve Yem Talebi: Mevcut Durumun Değerlendirilmesi ve Alternatif Politika Senaryoları (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-4**, Yayın No: 17, Mart, Ankara.
 - Akyıl, N., 1999, **Pamuk Tahmin: 1998/99, Tahmin 1999-1**, Yayın No: 16, Mart, Ankara.
 - Akgüngör, S., Miran, B., Abay, C.F., Olhan, E., Nergis, N.K., 1999, **İstanbul, Ankara, ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünlere Yönelik Potansiyel Talebinin Tahminlenmesi, Proje Raporu 1999-3**, Yayın No: 15, Şubat, Ankara.
 - Özçelik, A., Turan, A., Tanrıvermiş, H., 1999, **Türkiye'de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı İle Üretici Geliri Üzerine Etkileri, Proje Raporu 1999-2**, Yayın No: 14, Şubat, Ankara.
 - Schmitz, A., Çakmak, E., Schmitz T. And R. Gray, 1999, **Türk Tarımında Devlet Eliyle Ticaret (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-1**, Yayın No: 13 Şubat, Ankara.
 - Bayaner, A., Nevruz, G., Akyıl, N., 1998, **I. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 12, Ekim, Ankara.
 - Aydoğuş, O., Nevruz, G., 1998, **I. Türkiye Buğday Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 11, Temmuz, Ankara.
 - Yıldırım, T., Furtan, W.H., Güzel, A., 1998, **Türkiye Buğday Politikasının Teorik ve Uygulamalı Analizi, Çalışma Raporu 1998-4**, Mayıs, Ankara.
 - Çakmak, E.H., Kasnakoğlu, H., Yıldırım, T., 1998, **Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi, Çalışma Raporu 1998-3**, Nisan, Ankara.
 - Bayaner, A., 1998, **Türkiye Makarnalık Buğday Sektörü ve Uluslararası Pazardaki Rekabet Gücü, Çalışma Raporu 1998-2**, Yayın No: 8, Nisan,

Ankara.

- Fisunoğlu, M., Pınar M., Aydoğuş, O., 1998, **Türkiye'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Rusya Federasyonu İle Tarımsal Ticaret Olanakları, Çalışma Raporu 1998-1**, Mart, Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Ertürk, Y.E., 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99, Tahmin 1998-5**, Aralık, Ankara.
- Akyıl, N., Ertürk, Y.E., 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1998/99, Durum ve Tahmin 1998-4**, Eylül, Ankara.
- Ege, H., Ertürk, Y.E., 1998, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1998/99, Durum ve Tahmin 1998-3**, Temmuz , Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Ertürk, Y.E., 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99, Tahmin 1998-2**, Temmuz, Ankara.
- Pınar, M., Akyıl, N., Er S., Ertürk, Y.E., 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1997/98, Durum ve Tahmin 1998-1**, Ocak , Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Ertürk Y.E, Zöğ, N.P., 1997, **Buğday Durum ve Tahmin: 1997/98, Durum ve Tahmin 1997-1**, Aralık ,